ކުތުބުއްސިއްތާއަށް މަގެއް

މުޙައްމަދު ސިހާނު

ކުތުބުއްސިއްތާއަށް ދަގެއް

މުޙައްމަދު ސިނާނު

بِسۡمِ ٱللَّهِ ٱلرَّحۡمَٰنِ ٱلرَّحِيمِ

މުޤައްދިމާ

إِنَّ الْحَمْدَ لِلَّهِ، نَحْمدُهُ وَنَسْتَعِيْنُهُ وَنَسْتَغْفِرُهُ وَنَتُوبُ إِلَيْهِ، وَنَعُوذُ بِاللهِ مِنْ شُرُوْرِ أَنْفُسِنَا وَمِنْ سَيِّئَاتِ أَعْمَالِنَا، مَنْ يَهْدِهِ الله فَلَا مُضِلَّ لَه، وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَا هَادِيَ لَه، وَأَشْهَدُ أَنْ لَا إِلٰه إِلَّا الله وَحْدَهُ لَا شَرِيْكَ لَهُ، وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، أَرْسَلَهُ الله تَعَالَى بِالْهُدَى وَدِيْنِ الْحَقِّ، فَبَلَّغَ الرِّسَالَةَ، وَأَدَّى الْأَمَانَةَ، وَنَصَحَ الْأُمَّةَ، وَجَاهِدَ فِي اللهِ حَقَّ جِهَادِهِ، فَصَلَوَاتُ اللهِ وَسَلَامُهُ عَلَيْهِ وَعَلَى آلِهِ وَأَصْحَابِهِ وَمَنْ تَبِعَهُمْ بِإِحْسَانٍ إِلَى يَوْمِ الدِّيْنِ. أَمَّا بَعْدُ:

މިފޮތަކީ ރަސޫލުﷲ ސައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމްގެ ހަދީޘްތަކުގެ ޖަމާކުރައްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން، "ކުތުބުއްސިއްތާ"ގެ ނަމުން މަޝްހޫރުވެފައިވާ ހަ ހަދީޘްފޮތްތަކާ" ތަޢާރުފު މުޚްތަޞަރުކޮށް ފޯރުކޮށްދިނުމުގެ މަޤްޞަދުން "ދިސަލަފިއްޔާ" ވެބްސައިޓުގައި އަޅުގަނޑު ޝާއިޢުކުރެވިފައިވާ ލިޔުންތަކެއް ޖަމާކުރެވިފައިވާ ފޮތެކެވެ. އަދި މިފޮތަކީ: ސަޙީޙުލް ބުޚާރީއާއި، ސަޙީޙު މުސްލިމްއާއި، ސުނަން އަބޫދާވޫދާއި، ޖާމިޢު ތިރްމިޛީއާއި، ސުނަން އައްނަސާއީއާއި، ސުނަން އިބްނުމާޖާއެވެ.

ހަމަކަށަވަރުން، މިއުއްމަތަށް ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ ދެއްވާފައިވާ އެންމެ މުހިއްމު އަދި އެންމެ ބޮޑު ނިޢުމަތަކީ، މިއުއްމަތުގެ މީހުން ޖަހާލަތުގެ އަނދިރިކަމުން ނެރެ ހިދާޔަތުގެ މަތިވެރި ނޫރަށް މަގުދައްކައިދިނުމަށްޓަކައި ރަސޫލަކު ފޮނުއްވާފައިވުމެވެ. އަދި މިއުއްމަތުގެ މާތް ނަބިއްޔާ މުޙައްމަދު ސައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމެވެ. ފަހެ، އެކަލޭގެފާނުގެ މިމަތިވެރި ޝަރީޢަތާ ބެހޭ އެންމެ ފުރިހަމަ ގޮތުގައި އެކަލޭގެފާނު ވަނީ ފުރިހަމަކޮށްދެއްވާފައެވެ. ﷲ އެކަލޭގެފާނު ފޮނުއްވީ ރަސޫލުކަން ވަނީ އަމާނާތްތެރިކަމާއި، ފުރިހަމަކަމާއި، ހިކުމަތްތެރިކަމާއި މިސްކީނުކަމާއި ބަރަކާތްތެރިކަމާއެކުގައެވެ. ހުރިހާ ހެޔޮކަމަކަށް އެކަލޭގެފާނު މަގުދައްކަވައި، އެކަލޭގެފާނު ވެސް އެކަންކަން ކުރައްވައެވެ. އަދި ނުބައިކަންކަމުން އެކަލޭގެފާނު ހަބަރުދާރުކުރައްވައި، އެކަމުން ދުރުވެވަޑައިގެން ވެސް އެވަނީއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އިސްލާމްދީނުގައި ހެޔޮ އެއްވެސްކަމެއް އިތުރުން ނުލައްވާނުވާ ގޮތަށް ދީން ފުރިހަމަކުރައްވާފައިވެއެވެ. ﷲ އެކަލޭގެފާނަށް ސަލަވާތާއި ސަލާމް ލައްވާށި!

ހަމައެހެންމެ، އެކަލޭގެފާނު ވަނީ، އެކަލޭގެފާނަށްފަހު އިސްލާމްދީން މިސްކީނުކަމުން ބަޔާންކޮށްދީ، އެކަލޭގެފާނުގެ ރިސާލަތުގެ ހަޤީޤަތް ދުނިޔޭގެ ކަންކަމުގެ ތެރޭގައި ފެތުރިލެއްވުމަށް މަޖިލިސް ބަޔާންކުރައްވައި ސަހާބީންނަކީ ދީނުގެ އާލާތްތަކެވެ. އެކަލޭގެފާނަކީ، އިސްލާމްދީން ފުރިހަމައަށް މަތީގައި މަޝްހޫރުކޮށްދެއްވި އަދުލުވެރި ބަޔާންކޮށްދީ ނަހަމަ މަރުތަބާގެ ސަހާބީންނަކީ. ﷲގެ ރަސޫލާ ސައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމްގެ އަރިހުން އިލްމު ހާސިލުކުރައްވާފައިވާ އެއްބަޔަކު ވެސް ދީނަށް ޚިދުމަތްކުރެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ޙަދީޘްތަކުގެ ބަސްކުރިހަމަ، އަޙާދީޘް ޖަމާކުރުމުގައި އަޙާދީޘް ރިވާޔަތްކުރައްވައި އެކަލޭގެފާނުގެ ހަޔާތުގެ ދިރިއުޅުއްވުމުގައި ވެސް ވެވަޑައިގެންނެވެ. ދިރިހުރި ކަންކަން ރިވާޔަތްކުރެއްވުމުގައި ފުރިހަމަކަމާއެކު ރިވާޔަތްކުރައްވައެވެ. ދިރިހުރި ކަންކަން އަޅުގަނޑުމެންނަށް ފޯރުކޮށްދެއްވުމުގައި ސަހާބީންގެ ފަހުން ތާބިޢީންގެ ކުރިން ވެސް އެކަލޭގެފާނުގެ ޙަދީޘް

ތައްޔާރުކުރެވެ. މިގޮތުން، ހަމަހައްކަނި ދީން އުނގެނުއްވުމަށްޓަކައި އެކަން ދުވަހަރުގެ ތަޢުލީމުތައް ކުރައްވައިދެން އެކަށީގެންވާ އަރިހަށް ތަޢުލީމުކުރައްވުމާއި، އަބަދުވެސް އެކަށީގެންވާގޮތަށް އެޅުއްވުމާއި، އެކަށީގެން ކުރައްވާނެކަމުގެ ތަރުތީބުތައް ހުސްނުވެރިކަމާއި ހިކުމަތުވުމާއި، އެކަށީގެން އެޅުއްވުމުގެ މިސާލުތަކާއި ބަޔާންކުރުމާއި ދީނުގެ ހުރިހާ ކަމެއް އުނގެނުއްވުމުގައި ރަސޫލާ ﷺ ގެ އަޚްލާޤާއި ގުޅިފައިވާ ނަބަވީ ސުންނަތުގެ މަސްދަރަކީ ޙަދީޘް ކަމުގައިވެއެވެ. ގެޔާއި ބޭރުގައި ކުރައްވާ އެކަށީގެންވާ ސުންނަތް މިސާލުތަކުން އަހުލުވެރިކަމާއި، އިބާދަތް އުޅުއްވުން، އިޖުތިމާޢީ މުޢާމަލާތާއި ހިކުމަތްތެރިކަމުގެ އަޚްލާޤީ ސުންނަތް ބަޔާންކުރާ ޙަދީޘްތަކާއި، އެކަށީގެންވާ ސުންނަތުގެ ފޮތްތަކުން ހަމަޖެހިގެންދާ ޙަދީޘްތަކުގެ މަސްދަރަކީ ދީނުގެ ބިނާކުރާ ބޭނުންތެރި ޚަޒާނާއެވެ.

ރަސޫލުﷲ ﷺ ގެ ހަޔާތުގެ ހުރިހާ އަސްލުތަކެއް، ޙަދީޘްތަކުން ފެނި ޤުރުއާނުގެ ތަފްސީރުގެ ގޮތުގައި، ޤުރުއާނުގެ ޙުކުމްތަކާއި ދީނުގެ ރާސްތާ ބަޔާންކުރުމުގެ މަސްދަރަކަށް ފެނިދެއެވެ. އެވަގުތު ސިޔާސީ އާއި އިޖުތިމާޢީ ނިޒާމެއް ބިނާކުރުމަށް ޙަދީޘް އިލްމުގެ ހަމަތަކުގެ ބިނާ ބުނެދެއެވެ. އެގޮތުން ސަހާބީން ރަސޫލުﷲ ގެ ޙަދީޘްތައް ހިފަހައްޓަވައި، ކަނޑައަޅުއްވައި، ހަމައެފަދައިން ރަސޫލުﷲ ގެ ސުންނަތް ގޮތުގައި ހިފެހެއްޓެވި ޙަދީޘްތައް ނަޤުލުކުރައްވައި، ފަހުގެ ޖީލުތަކަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. ޙަދީޘް ވެސް، ޙަދީޘްތަކުގެ ބިނާ ސަހާބީންގެ ފަރާތުން ދިވެހިން ޤުރުއާނާއި، ދީން ބެހޭގޮތުން އިލްމުގެ ޙަދީޘްތަކުގެ ފަރާތުން ދީނުގެ އަސްލުތަކާއި މިސާލުތަކަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

އެގޮތުން އިމާމް މާލިކުގެ، ސުފްޔާން އައްޘައުރީގެ، ޝުޢުބާގެ ފަދަ ބައެއް ޢިލްމުވެރިން، އަބޫދާއޫދުގެ ފަދަ ބޭފުޅުން ރަސޫލުﷲ ގެ ޙަދީޘްތަކާއި ސަހާބީންގެ ޤައުލުތަކުގެ ބަޔާންތަކުގެ ފޮތްތަކެއް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. އެގޮތުން އިމާމް މާލިކު ރަހިމަހުﷲ އެކަށީގެންވާ މަޝްހޫރު ފޮތް "އަލްމުއައްޠާ" އެކުލަވާލެއްވިއެވެ.

ދުނިޔޭގެ ފަރާތުން، ހިޖުރައިން ތިންވަނަ ޤަރުނުގެ ބަޔަކު ޙަދީޘްތަކުގެ މަސައްކަތްތަކުގެ ގިނަވެ، މިޒަމާނުގައި ފޮތްތައް ތަރުތީބުކުރެވުނެވެ. ބައެއް ފަހުގެ ޢިލްމުވެރިން ޙަދީޘް ފޮތްތައް ތަޤުރީރުކުރާއިރު ޖަމާކުރުމުގެ ގޮތުން ފޮތްތައް ލިޔުނެވެ. ބައެއްގެ ސަނަދުތަކުގެ ދަރަޖަ ޝަރުޠުތަކާއި ޙަދީޘްތައް ޖަމާކުރެވުނެވެ. މިގޮތަށް ބައެއް ޙަދީޘް ރަނގަޅުވުމުގެ ޝަރުޠުގައި ޖަމާކުރުމުގެ ފޮތްތައް ލިޔެ، ޙަދީޘްގެ ދަރަޖަ، ސަހީޙް، ޙަސަން، ޟަޢީފުގެ ގޮތުގައި ބަޔާނުކުރެވުނު، މިއާއެކު ޙަދީޘްތަކާއި ސުންނަތުގެ ފޮތްތަކުން ބޮޑު ޢިލްމުވެރިން ޙަދީޘް ފޮތްތަކާއި އެކު، މިއިން ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން "ކުތުބުއްސިއްތާ" ނަމުން މަޝްހޫރުވެފައިވާ ހަފޮތެވެ. މިހަފޮތަކީ އިސްލާމީ ޙަދީޘްގެ ފަރާތުން ދުނިޔެ ހަފޮތެވެ. މިއީ ކިޔާ ފޮތް ޙަދީޘްގެ އެންމެ ބޮޑު ފޮތްތަކެވެ. މިފޮތްތަކުގެއިތުރުން ޙަދީޘްތައް ޖަމާކުރާ ބޮޑެތި ހަމައެކަނި ޖަމާކުރާފައިވާ ފޮތްތައް ލިޔެވިފައިވެއެވެ. މިގޮތުން މިހަފޮތްތަކުގެ ފަރާތުން ކަމުގެ އެހެން ތަފާތު ފޮތްތަކެއް ޙަދީޘް އެހެންހެން ސަހީޙު ޙަދީޘްތަކެއް ވެސް ފޮތްތަކުގައި ލިޔެވިފައިވެއެވެ.

މިޒަމާނުގެ މުހިއްމުކަމާއެކު، އަޅުގަނޑުގެ ދިވެހި ތަރުޖަމާ އަހުލުސުންނާއި އުލަމާއިންނަށް މިހަފްތާބައި ފުރިހަމަ ވަޒީފާތަކުގައް ގެސްޓްރިޔުމުގެ އަޅުގަނޑުމެން ހިއްސާކުރުން ޖަމާޢަތް ފިޤުހުގެ އުލަމާއިން މުހިއްމުކަމުގައި ދުޢާކުރަން ޖަޒާކަލްލާހު ތަޢާލާ ދެއްވާށިވެ.

ދުޢާއަކީ، الله ސުބުޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އަޅުގަނޑުގެ މިމަސައްކަތް ޤަބޫލުކުރެއްވުމެވެ. އަދި ކުރެއް ނުވަތަ އެނގިވަޑައިގަނެ ފުރިހަމަކުރެއްވުމެވެ. އަދި އަޅުގަނޑުގެ ދިވެހި ތަރުޖަމާ އަހުލުސުންނާއި އުލަމާއިންނަށް މިފޮތުގެ ފައިދާ ލިބިދެއްވާށިއްވުމެވެ. އާމީން.

وصلّى الله وسلّم وبارك على عبده ورسوله نبيّنا محمد وعلى آله وصحبه، والحمد لله ربّ العالمين.

04 ޖުމާދަލްއާޚިރާ 1433ހ.

25 އޭޕްރީލް 2012މ.

މުޙައްމަދު ސިނާން

ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ

ފޮތުގެ ނަން:

އިލްމުވެރިންގެ ގޮތުގައި މިފޮތް މަޝްހޫރުވެފައިވަނީ "ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ" ގެ ނަމުންނެވެ. ނަމަވެސް އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ ފޮތަށް ދެއްވާފައިވާ ނަން ދަންނައެވެ. އިމާމް އަންނަވަވީ ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ބުޚާރީ އެފޮތަށް ދެއްވާފައިވާ ނަމަކީ 'الجَامِعُ المُسْنَدُ الصَّحِيْحُ الْمُخْتَصَرُ مِنْ أُمُوْرِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسُنَنِهِ وَأَيَّامِهِ' އެވެ."

އަލްޙާފިޡް އިބްނު ޙަޖަރު ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ބުޚާރީ އެފޮތަށް ދެއްވާފައިވާ ނަމަކީ 'الجَامِعُ الصَّحِيْحُ المُسْنَدُ مِنْ حَدِيثِ رَسُوْلِ اللهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسُنَنِهِ وَأَيَّامِهِ' އެވެ."

ނަމުގެ ތަފްސީލު:

މުޙައްދިޘުންގެ އަރިހުގައި "الجَامِعُ" އަކީ ކިޔަނީ އަށްބައެއްގައި ޙަދީޘްގެ އެންމެހާ ބައިތަކެއް ހިމެނިގެންވާފޮތަށެވެ. އެއީ:

1. ޢަޤީދާ (ޢަޤީދާއާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
2. އަޙްކާމް (ފިޤުހީ ޙުކުމްތަކާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
3. އައްރަޤާއިޤު ވައްޒުހުދު،
4. އަލްއާދާބު (ރިވެތި އަދަބުތަކާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
5. އައްތަފްސީރު (ޤުރްއާނުގެ އާޔަތްތަކުގެ ތަފްސީރާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
6. އައްތާރީޚު ވައްސިޔަރު (ތާރީޚުގެ ސީރަތާއި ހަނގުރާމަތަކާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
7. އަލްފިތަން ވަ އަޝްރާޠުއްސާޢަތި (ފިތުނަތަކާއި ޤިޔާމަތުގެ އަލާމާތްތަކާބެހޭ ޙަދީޘްތައް)،
8. އަލްމަނާޤިބު ވަލް ފަޟާއިލު (ޞަޙާބީންނާއި އެނޫން ބޭކަލުންނާއި ބައެއް ތަންތަނުގެ މަތިވެރިކަމާބެހޭ ޙަދީޘްތައް) މިބައިތަކެވެ. ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގައި މިއެންމެހާ ބައިތައް ހިމެނިގެންވެއެވެ.

"الصَّحِيْحُ" އަކީ ކިޔަނީ އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ މިފޮތުގައި ޖަމާކުރެއްވުމުގެ އެންމެ މުހިއްމު މަޤްޞަދަކީ ޙަދީޘްތަކުގެ ތެރެއިން ޞައްޙަ ޙަދީޘްތައް ޚިޔާރުކުރެއްވުން ކަމުގައިވުމެވެ. މިގޮތުން ޞަޙީޙުގައި

އިބްނު ހިއްބާން (ހ. 354ހ.)[1] އާއި އިބްނު ޚުޒައިމާ (ހ. 311ހ.) ފަދަ ބޭކަލުން ހަދީޘްފޮތްތައް ލިޔުއްވިއެވެ. މިސާލަކަށްނަމަ އިބްނު ހިއްބާން ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތަކީ "ޞަޙީޙު އިބްނު ހިއްބާން"، އަދި އިބްނު ޚުޒައިމާ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތަކީ "ޞަޙީޙު އިބްނު ޚުޒައިމާ" ގެ ނަމުން ދެވިފައިވެއެވެ. މިއަށްވުރެ ބޭކަލުންގެވެސް އެންމެ މުހިއްމު މަޤްޞަދަކީ ޞަޙީޙު ހަދީޘްތައް އެއްކޮށްފައި ޖަމާކުރެއްވުމެވެ.

ޢިލްމުވެރިން "المُسْنَدُ" ދިރާސާކުރައްވައި ބޭނުން ކުރައްވައެވެ. ފުރަތަމަ މާނައީ ފޮތް ޖަމާކުރެއްވުމު ޢިލްމުވެރިޔާއިން ފެނިގެން ހަދީޘްގެ ސަނަދު ގުޅިގެންދާ ތަރުތީބުން އެންމެ ފަދަ ރިވާކުރެއްވި ގޮތަށް ގެނެސްފައިވާތީއެވެ. ދެވަނަ މާނައަކީ ސަނަދު ގުޅިފައިވާ ނަބިއްޔާ ޞައްލަﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމާ ހަމައަށް ގުޅިގެންދާ ސަނަދުތަކުން ސަނަދު ގުޅިފައިވާ ހަދީޘްތަކެވެ. އިމާމު ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲގެ ޞަޙީޙަށް މުސްނަދު ކިޔަނީ މިމާނައިގައެވެ. ދެވަނަ މާނައީ ހަދީޘްފޮތްތަކުގައި ޞަޙާބީންގެ ނަންތަކުގެ ތަރުތީބުން ހަދީޘްތައް ގެނެސްފައިވާ ފޮތްތަކެވެ. މިސާލަކަށް އެފޮތުގައި އަނަސް ރަޟިޔަﷲ ޢަންހުގެ ހަދީޘްތައް ގެނެސްފައިވާ އެކަތިތަނަކުން ނެވެ. އަބޫހުރައިރާ ރަޟިޔަﷲ ޢަންހުގެ ހަދީޘްތައް ގެނެސްފައިވާ އެކަތިތަނަކުން ނެވެ. މިގޮތުން "މުސްނަދު އަޙްމަދު" އާއި "މުސްނަދު އަލްޙުމައިދީ" އަކީ މިމާނައިގައި މުސްނަދުތަކުގެ ހަދީޘްފޮތްތަކެވެ.

މުއައްލިފު:

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީ ލިޔުއްވާފައިވަނީ އަބޫ ޢަބްދުﷲ މުޙައްމަދު ބިން އިސްމާޢީލް ބިން އިބްރާހީމް ބިން މުޣީރާ އަލްބުޚާރީއެވެ. އިމާމު ބުޚާރީ ދުނިޔެއަށް އައިސްފައިވަނީ ހިޖުރައިން 194 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އަވަހާރަވެފައިވަނީ ހިޖުރައިން 256 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

އެކަލޭގެފާނު އިލްމު ހާސިލުކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި: ޤުތައިބާ ބިން ސަޢީދު އަލްބަޣްލާނީ (ހ. 240ހ.)، އިސްޙާޤު ބިން ރާހަވައިހި (ހ. 238ހ.)، އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލް (ހ. 241ހ.)، ޢަލީއްޔު ބިން މަދީނީ (ހ. 234ހ.)، ޔަޙްޔާ ބިން މަޢީން (ހ. 233ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް އިމާމުވަރުންނެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން އިލްމު ހާސިލުކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި: މުސްލިމު ބިން ޙައްޖާޖު (ހ. 261ހ.)، އަބޫދާވޫދު (ހ. 275ހ.)، އައްތިރްމިޛީ (ހ. 274ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް ބޭކަލުން ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ.

---

(1) އެކަލޭގެފާނަކީ ޢިލްމުވެރިން ދެނެގަތުމުގެ މުހިއްމުކަން ބަޔާންކުރެއްވި، ޢިލްމުވެރިން އަދާކުރެއްވި ޘިޤާ ޢިލްމުވެރިންގެ ނަންތަކާ ދުރުގެން ބަރަކާތް ދެކޮޅުގައި ގެންނަވާފައިވާ ފޮތެވެ. މިސާލަކަށް މިތުންގައި އިބްނު ހިއްބާން (ހ. 354ހ.) އެވެ. މިތުންގައި އަލިފުން ތަރުތީބުކޮށްފައިވާ އަވަހާރަވުމަކެވެ. އަދި ހެއްން ތަރުތީބުކޮށްފައިވާ ހިޖުރީ އަހަރުތަކެވެ.

އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ އިތުރަށް ޙަދީޘާގުޅޭ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: އަލްއަދަބުލް މުފްރަދު، ޚަލްޤު އަފްޢާލުލް ޢިބާދު، ތާރީޚުލް ކަބީރު، ތާރީޚުލް އައުސަތު ފަދަ ފޮތްތައް ލިޔުއްވިއެވެ. ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އިމާމުލް ބުޚާރީއަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށި!

ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ ލިޔުއްވަން ފެށުމުގެ ސަބަބުތައް:

އިމާމުލް ބުޚާރީ އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙް ލިޔުއްވުމަށް ތިން ސަބަބެއްވެއެވެ. އިބްނު ޙަޖަރު ރަޙިމަހުﷲ (މ. 852ހ.) ފަތުޙުލްބާރީގެ "ހަދުޔުއް ސާރީ" ގައި މިސަބަބުތައް ބަޔާންކޮށްފައިވެއެވެ.

ފުރަތަމަ ސަބަބު: އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ ގެ ކުރިން ލިޔުއްވާފައިވާ ޙަދީޘްފޮތްތަކުގައި އެކަލޭގެފާނު ފެނިވަޑައިގަތީ އެފޮތްތަކުގައި ޞަޙީޙް ޙަދީޘާއި ޙަސަން ޙަދީޘާއި ދަރަޖައިގެ ޙަދީޘާއި ޟަޢީފް ޙަދީޘްތައް އެއްކޮށްފައިވާ ގޮތެވެ. އެހެންކަމުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ބޭނުންވީ ޞައްޙަ ޙަދީޘްތައް އެކަނި ޖަމާކުރައްވާށެވެ. ޖަމާކުރުމުގެ ނިޔަތުގައި މަސައްކަތް ފެށުމަށް ވިއެވެ.

ދެވަނަ ސަބަބު: އެކަލޭގެފާނުގެ ޙަޟްރަތުގައި އިތުރު އާލިމުން ގެންގުޅުއްވީ، އެކަލޭގެފާނުގެ އުސްތާޛު އިސްޙާޤު ބިން ރާހަވައިހި ރަޙިމަހުﷲ (މ. 238ހ.) ގެ ޙަޟްރަތުގައި ތިބެގެން ވިދާޅުވިއެވެ. އިސްޙާޤު ވިދާޅުވިއެވެ. "ތިޔަބައިމީހުން ރަސޫލުﷲ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމްގެ ސުންނަތުގެ ޞައްޙަ ޙަދީޘް ޖަމާކުރައްވަންވީއެވެ." މިބަސްފުޅާ ބެހޭގޮތުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިބަސްފުޅުގެ ސަބަބުން މިކަން ހިތުގައި އެކަށައިގެން ދިޔައިރު، 'އަލްޖާމިޢުއް ޞަޙީޙް' (އެބަހީ: ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ) ޖަމާކުރަން ފެށީމެވެ."

ތިންވަނަ ސަބަބު: އިމާމުލް ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. މިއަހަރު ހުވަފެނުގައި ނަބިއްޔާ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމް ދުށީމެވެ. މިއަހަރު އެކަލޭގެފާނުގެ ކުރިމަތީގައި ހުރެ ވިއްޔަކުން ޖަހާ ވިލަ ދުރުކުރަމުން ދިޔައީމެވެ. މިހުވަފެނުގެ ތަޢުބީރު އަހުރެން އުޅުނުއިރު އެބައިމީހުން ވިދާޅުވިއެވެ. "ތިބާ ނަބިއްޔާ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމްގެ މައްޗަށް ހަދާ ދޮގުތައް އެކަހަލަ ދުރުކުރާނެއެވެ." މިއީ މިކަން ފެށުމަށް (އެބަހީ: ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ) ނުކުމެވުނު ލިޔުއްވުމުގެ ސަބަބެވެ.

އެހެންކަމުން، މިތިން ސަބަބަކީ އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙް އެއްކޮށްލެއްވުމަށް ލިޔުއްވުމުގެ ސަބަބުތަކެވެ.

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީ:

އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ، ސަޙީޙުލް ބުޚާރީ ލިޔުއްވީމަށް ސޯޅަ އަހަރު ހޭދަކުރެއްވިއެވެ. އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިމަސް ހިނގައިދަން ދުރަކުއްޔައް ނަމާދުއް ކުރުމަށްފަހުގައި މެނުވީ ސަޙީޙުގައި ޙަދީޘް ނުލިޔުމެވެ." އަދިވެސް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިމަސް އިސްތިޚާރާކޮށް ދުރަކުއްޔައް ނަމާދުއްކޮށްފައި، އަދި މިމަސްނަމަސް ސައްޙަކަމަށް ޔަޤީންވާ ޙަދީޘެއްމެނުވީ، އެއްވެސް ޙަދީޘެއްވެސް މިމަސް އުޞޫލަން ނުލައްވަމެވެ. (އެބަހީ: އުޞޫލުގައި ޙަދީޘް ނުލިޔުއްވަމެވެ.)" އެކަމަކު ފަހުން ސަޙީޙު ނިންމެވުމަށްފަހު، އެކަށޭގެންވާ ޝައިޚުންކަމުގައިވާ އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލްއާއި، ޔަޙްޔާ ބިން މަޢީނާއި، ޢަލީ ބިން މަދީނީ އަށް ދައްކަވައިފިއެވެ. އެބޭކަލުން ހަތަރު ޙަދީޘް ފިޔަވައި އެހެން ހުރިހާ ޙަދީޘެއް ސައްޙަ ޙަދީޘްތަކެއް ކަމުގައި ޝަހާދަތްދީފިއެވެ. އަދި އެ ހަތަރު ޙަދީޘްގައިވެސް ޙައްޤުވެރިވީ އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ ގެ ބަސްފުޅެވެ. އެއީ އެ ހަތަރު ޙަދީޘްވެސް ސައްޙަ ޙަދީޘްތަކެވެ.

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީ ދިރާސާކުރައްވަންޖެހޭކަށް އިމާމުލް ބުޚާރީ ދެނެވޮޑިގެންވާ ހުރިހާ ސައްޙަ ޙަދީޘް ނުލިޔުއްވައެވެ. އެބޭކަލުން، އެހެން ޙަދީޘް ފޮތްތަކުގައި ސަޙީޙު ބުޚާރީގައި ނެތް ސައްޙަ ޙަދީޘްތައް ހުންނާނެއެވެ. އިމާމުލް ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިމަސް އެއްވެސް ސައްޙަ ޙަދީޘް ހިމެނިސްކޮށްލީމެވެ. އަދި ދިގުވެދާނެތީ ސައްޙަ ޙަދީޘް ދޫކޮށްލީމެވެ." ދިރާސާތުން ދެނެގަނެވޭގޮތުގައި ނުލިޔުއްވާ ސައްޙަ ޙަދީޘްތައް މުސްތަދްރަކުގެ އަތުގައި ސަނަދު ތަފްޞީލުން ގެނައުމަށް ފަހެ ޙަދީޘް ކުރުގަދައެވެ. އެބޭކަލުން، ޙަދީޘްގެ މަތިން ސަނަދުކުރެއްވުން ދިޔަވާފައިވަނީ ސަނަދުގައި އެކަމުގެ ތަފްސީލުތައް ބޭނުންވާ ޙަދީޘްތަކެވެ.

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީގައި އިމާމުލް ބުޚާރީ ތަކުރާރުކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްތަކާއެކު 7397 ޙަދީޘް ޖަމާކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި ތަކުރާރުނުކުރެވޭ ނަމަ 2602 ޙަދީޘް ޖަމާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީއަށް ނަޒަރު ހިންގާލައިފިކަމުގައިވާނަމަ، އެނގިގެންދާނީ އިމާމުލް ބުޚާރީ ސަޙީޙު ލިޔުއްވުމުގައި ބައްޓަންކޮށްފައިވާ މިންގަނޑެއް ކޮންމެ ބާބަކާ ގުޅޭ ސައްޙަ ޙަދީޘް ގެނައުމެވެ. ހަމައެހެންމެ، އާއްމު ގޮތެއްގައި ޙަދީޘް އެއްޗެއް ގެނެސްދިނުމުގެ ބަދަލުގައި ބާބާ ގުޅޭ ހިއްސާ ގެނެސްފައިވާ ކަމެވެ. އެކަމުގެ އެންމެ ބޮޑު ފައިދާއަކީ ފިޤުހު ކުރުއްވުމެވެ. އިމާމުލް ބުޚާރީ ސަޙީޙު އަޙްކާމާއިބެހޭ ފިޤުހީ ބާބުތައް (އެބަހީ: ފިޤުހީ ބާބުތައް) ގެ މަތީގައެވެ. މިސާލަކަށް ކިތާބު ބަދުއުލް ވަޙްޔި، ކިތާބުލް އީމާން މިފަދައިންނެވެ. އޭގެ ފަހުގައި ކޮންމެ ކިތާބެއްގެ ދަށުން ބާބުތަކެއްގެ މަތީގައެވެ. ކޮންމެ ބާބެއްގެ ދަށުން އެ ބާބަކާ ގުޅޭ ޙަދީޘެއް ގެންނަވާފައިވެއެވެ. މިގޮތުން އެއް ޙަދީޘް އެކި ބާބުތަކުގައި ތަކުރާރުކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިގޮތަށް ތަކުރާރުކުރެއްވުމުގައި ބޭނުން ފުރަތަމަ އެކި ސަނަދުތަކުން އެއް ޙަދީޘް ރިވާކުރައްވައެވެ. މިކަމުން ޤަވާޢިދުތަކުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲގެ އިލްމުވެރިކަމާއި، ޙަދީޘް އިލްމުގައި އަޤްލުންނަށް މިންވަރެވެ.

ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގައިވާ މުޢައްލަޤު ޙަދީޘް:

އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ، އެކަށައަޅުއްވާފައިވާ ޞަޙީޙު ކިތާބުގައި ބައެއް ތަންތަނުގައި މުޢައްލަޤު ޙަދީޘް ގެންނަވާފައިވެއެވެ. މުޢައްލަޤު ޙަދީޘަކީ، ޙަދީޘްގެ ސަނަދުގެ ކުރީކޮޅުން ބައެއް ނުގެންނަވައި، ނުވަތަ ސަނަދު އެއްކޮށް ނުގެންނަވައި ރާވީ ކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްތަކެވެ. މިގޮތުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ބައެއް ފަހަރަށް ސަނަދު ނުގެންނަވައި ސީދާ ތާބިޢީން ނުވަތަ ޞަޙާބީން، ނުވަތަ ނަބިއްޔާ ޞައްލައްﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމްގެ ކިބައިން ހަދީޘް ރިވާކުރައްވައި ހުރެއެވެ. މިސާލެއްގެ ގޮތުން: ކިތާބުލް އީމާން ފެށުމުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. بَاب قَولُ النَّبِي صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ((بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ)) މިބާބު ފެށުމުން އިމާމުލް ބުޚާރީ ގެންނަވާފައިމިވަނީ ސީދާ ނަބިއްޔާ ޞައްލައްﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމަ ކިބައިންނެވެ. ((بُنِيَ الإِسْلاَمُ عَلَى خَمْسٍ)) (މާނައީ: އިސްލާމްދީން ބިނާވެފައިވަނީ ފަސްކަމެއްގެ މައްޗަށެވެ.) މިޙަދީޘެވެ. މިޙަދީޘްގެ ސަނަދު އިމާމުލް ބުޚާރީ މިތަންގައި ގެންނަވާފައެއް ނުވެއެވެ. މިފަދަ އެތައް ޙަދީޘެއް އިމާމުލް ބުޚާރީ ޞަޙީޙުގެ އެކިތަންތަނުގައި ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ މިފަދައިން ޙަދީޘް ގެންނަވާފައިވާ ސަބަބުތަކުގެ ތެރޭގައި: އެޙަދީޘް ޝަރުޠުގެ އެހެން ތަންތަނުގައި ސަނަދުން ގެންނަވާފައިވުން، ނުވަތަ އެހަދީޘަކީ މަވްޤޫފު (އެބަހީ: ނަބިއްޔާއާ ހަމައަށް ގެނެވިފައިނުވާ) ދަރަޖައަށް ނުފޯރާ މަޤްޠޫޢު ހަދީޘެއްކަމުން (އެބަހީ: ނަބިއްޔާގެ ހަދީޘަކަށް ނުވާގޮތަށް ޞަޙާބީންނާ ހަމައަށް ސަނަދު ހުއްޓިފައިވާ ހަދީޘް)، ނުވަތަ ހިތުދަސްކުރުމުގެ ބާރު ދަށް ރާވީއެއް ސަނަދުގައި ހިމެނިފައިވުން ފަދަ ސަބަބުތައް ހިމެނެއެވެ.

މިފަދަ ހަދީޘްތަކުގެ ގޮތުގައި، އިމާމުލް ބުޚާރީ "قَالَ" (އެބަހީ: ވިދާޅުވިއެވެ.)، "أَمَرَ" (އެބަހީ: އަމުރުކުރެއްވިއެވެ.)، "ذَكَرَ" (އެބަހީ: ޒިކުރުކުރެއްވިއެވެ.) މިފަދަ ސީދާ ޖަޒްމުކޮށް ގެންނަވާފައިވާ ހަދީޘަށް ޞައްޙަވެއެވެ. އަދި "قِيلَ" (އެބަހީ: ބުނެވިފައިވެއެވެ.)، "ذُكِرَ" (އެބަހީ: ޒިކުރުކުރެވިފައިވެއެވެ.) މިފަދަ ބުނިފަދައިން ނުކަށަވަރުކަން ގެނެސްދޭ ހަދީޘްތަކުގެ ތެރޭގައި ޞަޙީޙް، ޙަސަން އަދި ޟަޢީފް ހަދީޘްތައް އެބަހުރެއެވެ. މިފަދައިން ގެންނަވާފައިވާ ހަދީޘްތައް ޙުކުމް ދިރާސާ ކުރަންޖެހެއެވެ.

ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގައިވާ މިފަދަ ހަދީޘްތައް، އަލްޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު އެއްކުރައްވައި، އެހަދީޘްތަކުގެ ސަނަދުތައް ވަކިން ފޮތެއްގައި ދިރާސާކޮށް ލިޔުއްވާފައިވެއެވެ. އެފޮތުގެ ނަމަކީ "ތަޣްލީޤުތ ތަޢްލީޤު ޢަލާ ޞަޙީޙިލް ބުޚާރީ" މިފޮތެވެ. އަދި އިބްނު ޙަޖަރުގެ ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ޝަރަޙަ "ފަތުޙުލް ބާރީ" ގެ މުޤައްދިމާ "ހަދްޔުއް ސާރީ" ގައިވެސް ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގައިވާ މިފަދަ ހަދީޘްތަކަށް އަލިއަޅުއްވާފައިވެއެވެ.

ހަނދާން ބަހައްޓަން ޖެހޭ ނުކުތާއަކީ މިފަދަ ރިވާޔަތްތަކަކީ އެކަލޭގެފާނު ބާބުތައް ތަރުޖަމާކުރުމުގައި ގެންނަވާފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެކެވެ. ހަމައެކަނި، މިފަދަ ރިވާޔަތްތަކަކީ އެކަލޭގެފާނު ޤަބޫލުކުރެއްވި ޝަރުޠާ އެއްގޮތަށް ސަނަދުކޮށްދެއްވާފައިވާ ސަނަދު ރިވާޔަތެއް ތަޢުލީޤުކުރެއްވުމުގެ މަތީ ސަނަދުން ބޭރުގައިވާ ރިވާޔަތްތަކެކެވެ. މިފަދަ އެއްވެސް ރިވާޔަތެއް ބާބުގެ ޖާމިޢުކުރުމުގެ ޝަރުތުގައި ނުހިމެނެއެވެ.

ސަހީހުލް ބުޚާރީއަށް އިލްމުވެރިން ކިޔުއްވާފައިވާ ތަނާ:

އިބްނު ސުބްކީ ރަހިމަހުﷲ (މ. 756ހ.) "ޠަބަޤާތުއް ޝާފިޢިއްޔަތުލް ކުބްރާ" ގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެކަލޭގެފާނު (އެބަހީ: އިމާމް ބުޚާރީ) ގެ ފޮތް އަލްޖާމިޢުއްޞަޙީޙް ސަހީހު ދަންނަނީއެވެ. އެއީ ﷲ ގެ ފޮތަށް ފަހު އިސްލާމްދީނުގައިވާ އެންމެ ފުރިހަމަ، މަތިވެރި ފޮތެވެ."

އަލްބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ދެސަހީހު އާ ބެހޭގޮތުން އިބްނު ސަލާހް ރަހިމަހުﷲ (މ. 643ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި، ﷲ ގެ ފޮތަށްފަހު އެންމެ ސައްޙަ ފޮތްތަކެވެ." އާއްމުކޮށް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިމާމް ބުޚާރީގެ ފޮތަކީ ދުނިޔޭގެ ޤުރުއާނަށްފަހު އެންމެ ސައްޙަ އަދި ފައިދާ ބޮޑު ފޮތެވެ."

ސަހީހު މުސްލިމްގެ މުޤައްދިމާގެ ޝަރަހަގައި އިމާމް ނަވަވީ ރަހިމަހުﷲ (މ. 676ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެންފައިވަނީ ޤުރުއާނަށްފަހު އެންމެ ސައްޙަ ފޮތަކީ ބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ދެސަހީހުއެވެ."

ސަހީހުލް ބުޚާރީގެ ބައެއް ޝަރަހަތައް:

1. އަޢްލާމުއް ސުނަން: އަބޫ ސުލައިމާން ޙަމްދު ބިން މުޙައްމަދު އަލްޚައްޠާބީ (މ. 388ހ.). މިފޮތުގައި ހުރިހާ ހަދީސެއް ޝަރަހަކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ޝަރަހަ ކުރައްވާފައިވަނީ ބައެއް ހަދީސްތަކެވެ.

2. ޝަރަހު ސަހީހުލް ބުޚާރީ: އިބްނު ބައްޠާލް މާލިކީ (މ. 449ހ.).

3. އަލްކަވާކިބުދ ދަރާރީ ފީ ޝަރަހި ސަހީހުލް ބުޚާރީ: އަލްކިރްމާނީ (މ. 786ހ.).

4. ފަތްހުލް ބާރީ ޝަރަހު ސަހީހުލް ބުޚާރީ: އިބްނު ރަޖަބު އަލްހަންބަލީ (މ. 795ހ.). މިއީ ސަހީހުލް ބުޚާރީގެ ވަރަށް ފުރިހަމަ ޝަރަހަކެވެ. ނަމަވެސް އިބްނު ރަޖަބު ރަހިމަހުﷲއަށް ފޮތް އެއްކޮށް ޝަރަހަ ކުރެއްވިފައެއް ނުވެއެވެ.

5. ފަތްހުލް ބާރީ ބި ޝަރަހި ސަހީހުލް ބުޚާރީ: އިބްނު ހަޖަރު އަލްޢަސްޤަލާނީ (މ. 852ހ.). މިއީ ސަހީހުލް ބުޚާރީގެ އެންމެ ފުރިހަމަ، ފައިދާބޮޑު ޝަރަހައެވެ. މިފޮތުގެ މުޤައްދިމާއި،

ފުރިހަމަކަމާބެހޭގޮތުން ޞަޙީޙު ބުޚާރީގެ ޝަރަޙައް ލިޔުއްވުމަށް އައްޝަވްކާނީ (އ. 1250ހ.) ރަޙިމަހުﷲގެ ކިބައިން އެދެވުނުހިނދު ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. ((لَا هِجْرَةَ بَعْدَ الْفَتْحِ)) "(މާނަ) ފަތަހަކުރެއްވުމަށްފަހު ހިޖުރަކުރުމެއްނުވެއެވެ." މިއީބާރުމުން ޝަވްކާނީ ރަޙިމަހުﷲ ދެއްވަވާން ބޭނުންވެވަޑައިގެންނެވި ހަބަރަކީ، އިބްނު ހަޖަރު ރަޙިމަހުﷲގެ "ފަތުހުލް ބާރީ" އަށް ފަހު، ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ އިތުރު ޝަރަޙައަކަށް ބޭނުންނުވާކަމެވެ. "ފަތުހުލް ބާރީ" ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ޝަރަޙައަކަށް ފުދޭކަމެވެ. މިކަމުން ދޭހަކޮށްދެނީ އިބްނު ހަޖަރުގެ ފަތުހުލް ބާރީގެ ފުރިހަމަކަމާއި، މުހިއްމުކަމެވެ.

6. އިބްނު ޙަޖަރު ޙާފިޡު: އަސްޤަލާނީ (އ. 855ހ.).

***

ޞަޙީޙު މުސްލިމް

ފޮތުގެ ނަން:

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ، "ޞަޙީޙު މުސްލިމް" ގެ ނަމުން މަޝްހޫރުވެފައިވާ ހަދީޘް ފޮތުގެ ނަމަކީ އިމާމް މުސްލިމް ވިދާޅުވެފައިވާ ފަދައިން "المُسْنَدُ الصَّحِيْحُ" އެވެ. އިމާމް މުސްލިމް ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ތިމަން މިފޮތް "المُسْنَدُ الصَّحِيْحُ" ލިޔެ ޖަމާކޮށްފައިވަނީ އަޑުއަހާފައިވާ ތިން ލައްކަ ހަދީޘްގެ ތެރެއިންނެވެ." "المُسْنَدُ" އާއި "الصَّحِيْحُ" އިލްމުވެރިންގެ އަތުގައި ބޭނުންކުރެވޭ ގޮތް ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ތަޢާރަފުގައި އިސްވެދިޔަގޮތުގައެވެ.

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲގެ މިޞަޙީޙުފޮތުން ދޭހަވާގޮތުގައި އެކަލޭގެފާނުގެ ޝަރުޠުތަކާ ބައްދަލުވާގޮތަށް ޝާއިޢުކުރުގައިވާ އިމާމް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲ އާ އެއްފަދައިން ސަހަބަ، އަދި ރަސޫލާ ޞައްލަﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމާ ހަމައަށް ސަނަދު ގުޅިފައިވާ ޞަޙީޙު ހަދީޘްތައް ޖަމާކުރައްވައިގެންނެވެ.

އިލްމުވެރިން ޞަޙީޙު މުސްލިމްއަށްވެސް "الجَامِعُ " އޭ ކިޔުއްވައެވެ. މުޙައްދިޘުންގެ އަތުގައި "الجَامِعُ " އޭ ކިޔަނީ އެކިބާބުތަކުގައި ހަދީޘުގެ އެންމެހާ ބައިތަކެއް ހިމެނިފައިވާ ފޮތްތަކަށެވެ. މިގޮތަށް ތަފްސީރުފަދަ ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ތަޢާރަފުގައި އިސްވެދިޔަގޮތުގައެވެ. އަދި ބައެއް އިލްމުވެރިން ޞަޙީޙު މުސްލިމްގައިވާ ތަފްސީރުގެ ހަދީޘްތައް މަދުކަމާހުރެ "الجَامِعُ " އޭ ނުކިޔުއްވައެވެ.

މުއައްލިފު:

ޞަޙީޙު މުސްލިމް ލިޔުއްވާފައިވަނީ އަބޫލް ޙުސައިން މުސްލިމް ބިން ޙައްޖާޖް ބިން މުސްލިމް އަލްޤުޝައިރީ އައްނައިސާބޫރީއެވެ. އިމާމް މުސްލިމް ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިން 204 ވަނަ އަހަރު ޚުރާސާނުގެ ރަށްތަކުގެތެރެއިން ނައިސާބޫރުގައެވެ. އެކަލޭގެފާނު ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިން 202 ވަނަ އަހަރުކަމުގައިވެސް ބުނެވިފައިވެއެވެ. އަވަހާރަވެފައިވަނީ ހިޖުރައިން 261 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

އެކަލޭގެފާނު އިލްމު ހާސިލުކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި: ޤުތައިބާ ބިން ސަޢީދު އަލްބަޣްލާނީ (ވ. 240ހ.)، އިސްޙާޤު ބިން ރާހުވައިހި (ވ. 238ހ.)، އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލް (ވ. 241ހ.)، މުޙައްމަދު ބިން އިސްމާޢީލް އަލްބުޚާރީ (ވ. 256ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް އިލްމުވެރިންނެއް ވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން އިލްމު ހާސިލުކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި: އައްތިރްމިޛީ (ވ. 274ހ.)، އިބްނު

ޚުޒައިމާ (އ. 311ހ.)، އަބޫ ޢަވާނާ (އ. 316ހ.)، އިބްނު އަބީ ޙާތިމް (އ. 327ހ.)، ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް ބޭކަލުންނެއް ހިދުނިވަޖެއިގަންނަވައެވެ.

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ ޞަޙީޙު މުސްލިމުގެ އިތުރަށް ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: ކިތާބުލް އަސްމާ ވަލްކުނާ، ކިތާބުއް ތަމްޔީޒް، ކިތާބުލް ޠަބަޤާތު ފަދަ ފޮތްތައް ހިމެނެއެވެ. ﷲ ސުބުޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އިމާމް މުސްލިމްއަށް ރަޙުމަތް ލައްވާނި!

ޞަޙީޙު މުސްލިމް ލިޔުއްވުން ދުރުވެރިވި ސަބަބުތައް:

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ، އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙުގެ މުޤައްދިމާގައި ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުން، އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙު ޖަމާކުރުމަށް ދުރުވެރިވި ދެސަބަބެއްވެއެވެ.

ފުރަތަމަ ސަބަބު: އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲގެ ދަރިވަރަކު އެދިވަޑައިގެންނެވުމުން އެދިވަޑައިގެންނެވުމަކަށް އިޖާބަ ދެއްވުމުގެ ގޮތުންނެވެ.

ދެވަނަ ސަބަބު: އެޒަމާނުގައިވާ ޙަދީޘްފޮތްތަކުގައި ޞަޙީޙު ހަދީޘްތަކާއި ޙަސަން ދަރަޖައިގެ ހަދީޘާއި ސަޤީމު ހަދީޘްތައް ޖަމާކުރައްވާފައިވާތީއެވެ. އެހަދީޘްތަކުގެ ދަރަޖަތައް ތަފާތުކުރެއްވުމެއް ނެތެވެ. އެހެނީ، އެޒަމާނަކީ ހަދީޘް އިލްމުގެ ރަން ޒަމާނެވެ. އިމާމް މުސްލިމްގެ މަޤްޞަދަކަށް ވެފައިވަނީ އެފަދަ ފޮތްތަކުގައިވާ ހަދީޘްތަކުގެ ދަރަޖަ ވަކިކުރަން ނޭނގޭ އާއްމު މުސްލިމުންނަށް ފަސޭހަކުރުމުގެ ގޮތުން ޞަޙީޙު ހަދީޘްތައް އެއްތަނެއްގައި ޖަމާކުރައްވާށެވެ. މިއީ އެކަލޭގެފާނުގެ ޝައުޤު. އިމާމުލް ބުޚާރީ ރަޙިމަހުﷲވެސް ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ ޖަމާކުރައްވާފައިވަނީ ދުރުވެރިކުރި އެއްސަބަބަށެވެ.

ޞަޙީޙު މުސްލިމްއަށް އަވަސް ނަޒަރެއް:

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ، އެކަލޭގެފާނުގެ ޞަޙީޙު ޖަމާކުރެއްވުމަށް ފަނަރަ އަހަރު ހޭދަކުރެއްވިއެވެ. އިމާމް މުސްލިމްގެ އުސްތާޛެއްކަމުގައިވާ އުޅުއްވި އަޙްމަދު ބިން ސަލަމާ (އ. 286ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މުސްލިމްގެ ޞަޙީޙު ޖަމާކުރެއްވުމުގެ މަސައްކަތުގައި ތިބީން އެކަލޭގެފާނާއެކު ފަނަރަ އަހަރު ހޭދަކުރީމެވެ." އިމާމް އަންނަވަވީ (އ. 676ހ.) ވިދާޅުވެފައިވާގޮތުގައި އިމާމް މުސްލިމް މިމަސައްކަތުގައި ސޯޅަ އަހަރު ހޭދަކުރެއްވިއެވެ. އަލްޙާފިޡު އިރާޤީ (އ. 806ހ.) ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައި އިމާމް މުސްލިމް ޞަޙީޙު މުސްލިމް ނިންމަވާފައިވަނީ ހިޖުރައިން 250 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އެހެންކަމުގައިވާނަމަ، އިމާމް މުސްލިމް ޞަޙީޙު ޖަމާކުރުމުގެ މަސައްކަތް ފެއްޓެވީ ހިޖުރައިން 235 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އޭރު އެކަލޭގެފާނުގެ އުމުރުފުރާ ގާތްގަނޑަކަށް ނަވާވީސް އަހަރުފުރެވެ.

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ، އެކަތްތައްކޮށްފައިވާ ސަޙީޙުގައި ހަދީޘްތަކަށް އެކަތްތައްކޮށްފައިވާ އަރިހުގައި ސުރުޚީ ހަދާފައެއް ނުވެއެވެ. އެކަތްތައްކޮށް ޝަރަޙަކުރައްވާފައިވާ އެކަތްތަކުގެ ޢާލިމުން ލިޔުއްވައިދެއްވީ ސުރުޚީތަކަކީ ހަދީޘްތަކަށް ފަހުން ބެހިގެން އައިސްފައިވާ ސުރުޚީތަކެކެވެ. އެކަތްތަކުގެ ސަޙީޙު "باب التشهد في الصلاة" މިބާބުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ދިމަސްގެ ކައިރި ސުރުޚީ ކޮންމެ ހަދީޘެއް ދިމަށް މިޙާޒަކަށް ނުލައްވާލެވޭ. އެހެން އެކަމުގެ ދިމަށް މިޙާޒައް ޖަހާފައިވާ (ސުރުޚީތަކަށް) އިޖުމާޢުވެފައިވާ ހަދީޘެވެ."

އިމާމް މުސްލިމް މިބާރުގައި ވިދާޅުވެފައިވާ އިޖުމާޢުގެ މުރާދަކީ އެކަތްތައްކޮށް ޢާލިމުންގެ އިތުރުވެރިން އިޖުމާޢުވެފައިވާ ހަދީޘްތަކުގެ ވާހަކައެވެ. އިމާމް މުސްލިމްގެ މިބަސްފުޅާ ބެހޭގޮތުން އަލްބަނީ ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 803ސ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެހެނީ، (މިބަސްގައި) އިޖުމާޢުގެ މުރާދަކީ އިމާމް އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލް އާއި ޔަޙްޔާ ބިން މަޢީން އާއި އުޘްމާން ބިން އަބީ ޝައިބާ އާއި ސައީދު ބިން މަންޞޫރު އަދި މުރާސީ ގެ އިޖުމާޢެވެ."

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ ސަޙީޙު ލިޔެ ނިންމެވުމަށްފަހު، އެޢާލިމުންގައި ހަދީޘް އިލްމުގައި މަޝްހޫރު ބޮޑެތިއަލިމުގެއާ އަބޫ ޒުރުޢާ ރާޒީ (ހ. 264ސ.) އަށް ހުށަހެޅުއްވިއެވެ. އަބޫ ޒުރުޢާ އިއްލަތްތެރިކަން ވިދާޅުވި ހަދީޘްތައް އުނިކުރައްވައި، އިއްލަތެއްނެތް ސަޙީޙު ހަދީޘްތައް ބާއްޖަވެއެވެ. (ހަދީޘް އިލްމުގައި އިއްލަތަކީ ހަދީޘްގެ ސަނަދާއި މަތަނުގެ ބާރުގުދަން ސަޙީޙުކަން ހިފެހެއްޓުން، ހަދީޘްގެ ސަޙީޙު ބާރުއަރާދި ފަސްހަކާގެންނާ ސަމާބެހެއެވެ. ހަދީޘްއާގެ އިއްލަތް އެނގެނީ އެހަދީޘާ ބެހޭ ގޮތުން ވަރަށް ފުންކޮށް ދިރާސާކޮށްގެންނެވެ.)

އިމާމް މުސްލިމް ސަޙީޙު އަޑުތައްވާފައިވާ ކިތާބު (އެބަހީ: ފޮތްތަކެއްގެ) ތެރެއިގެ މަގުބޫލު. އަދި ކޮންމެ ކިތާބެއްގައި ހަދީޘްތައް އަޑުތައްވާފައިވާ ބާބު ތެރެއިގެ މަގުބޫލު. ނަމަވެސް އިމާމް ބުޚާރީ ޒަކަރިއްޔާ އިމާމް މުސްލިމް ބާބުތަކަށް ނަމެއް ނުދެއްވައެވެ. އޭގެ ސަބަބަކީ ޝައިޚުލް އިސްލާމް ފިޤުހުއްވާ ބާބުތަކަށް އިމާމް މުސްލިމް ބާބުތަކަށް ނަންދެއްވާފައިވާ ނަންދެއްވާފައިވާ ގޮތެއްނުވެއެވެ، ވީމަވެސް ބާބުތަކަށް ހަދީޘް ގުޅޭ ފަރާތުން ސުރުޚީތައް ގޮތެއްނުވެ.

ސަޙީޙު މުސްލިމްގެ ބާބުތަކަށް ނަންދީފައިވާ އެފޮތް ޝަރަޙަކުރެއްވި ބާބުތަކުންނެވެ. މިގޮތުން ސަޙީޙު މުސްލިމްގެ މަތިން ގެރި ބާބުތަކުގެ ނަންތަކަކީ އިމާމް އަންނަވަވީ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ސަޙީޙު މުސްލިމްގެ ޝަރަޙަކުގައިވާ "އަލްމިންހާޖް" ގައި ދެއްވާފައިވާ ނަންތަކެވެ.

ސަހީހު މުސްލިމްގައި އިމާމް މުސްލިމް ރަހިމަހުﷲ ތަކުރާރުކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘްތަކާއި ގޮތްގަނޑެކެށް ބަރާބަރަށް ހަދީޘް ގެންނަވާފައިވެއެވެ. އަދި ތަކުރާރުކުރުމުގެއްނުލާ ގޮތްގަނޑެކެށް ހަމަތަރާސް ބަރާބަރަށް ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

ސަހީހު މުސްލިމްގެ ހާއްސަކަންތަކެއް:

އިމާމް މުސްލިމްގެ ސަހީހަށް އެތުރެގައި އެހެން ބައެއް ޒިޔާދަ ހިމެނޭ ހާއްސަކަންތަކެއް އެކުލެވިގެންވާ ޒިޔާކަމެވެ. އެގޮތުން ބައެއް ކަންކަމަކީ:

1. އިމާމް މުސްލިމް، އެކަކާއެކުންގެ ސަހީހުގައި ވަރަށް ބޮޑަށް ސަނަދުގެ ތަފްޞީލަކަށް އަމާނާތްތެރިވެވަޑައިގެންފައިވެއެވެ. މިސާލަކަށް ސަނަދުގައިވާ "حَدَّثَنَا" އާއި "أَخْبَرَنَا" މިދެލަފްޒުގެ މާނަ ތަފާތު ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އިމާމް މުސްލިމް އާއި ނަސާއީ ފަދަ އިލްމުވެރިންގެ ނަޒަރުގައި "حَدَّثَنَا" އަށް ބޭނުންވާނީ ޝައިޚުގެ ކިބައިން ސީދާ އަޑުއައްސަވައިފާނަމަވެ. ޝައިޚުގެ ކިބައިން ސީދާ އަޑުއައްސަވައިނުވާނަމަ "حَدَّثَنَا" އަށް ނުބޭނުންކުރައްވައެވެ. އަދި "أَخْبَرَنَا" އަށް ބޭނުންވާނީ ޝައިޚު އިން މަޖުލިހުގައި އެހެންމީހަކު ކިޔުމުން ޝައިޚު އެކަމަށް އެއްބަސްވެފައިވާ ނަމަވެ. އިމާމުބުޚާރީ ފަދަ އިލްމުވެރިންގެ ނަޒަރުގައި މިދެބާވަތުގެ ފަރަގެއްނުވާތީ "حَدَّثَنَا" އާއި "أَخْبَرَنَا" އަށް ބޭނުން ކުރެއެވެ.

2. އިމާމް މުސްލިމް ވަރަށް ބޮޑަށް ރިވާޔަތްތަކުގެ މަތްނުގެ ލަފްޒުތަކަށް އިސްކަމެއް ދެއްވާފައިވެއެވެ. ރިވާޔަތުގެ މަތްނުގައި ވަރަށް ކުޑަ ތަފާތު ހުރިނަމަވެސް އެކަން ބަޔާން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިއީ އިމާމް މުސްލިމް އިލްމީ އަމާނާތްތެރިކަމަށް އިސްކަންދެއްވާފައިވާ ކަމުގެ ފާހަގަކުރެވޭ ނަމޫނާއެކެވެ.

3. ރިވާޔަތްގެ ސަނަދު ތަފާތު މަތްނުތަކުން އައިސްފައިވާނަމަ، ވަރަށް ފުރިހަމައަށް އެކަން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. ވަރަށް ގިނައިން ސަހީހު މުސްލިމް ގައި "ح" މިއަކުރު ބޭނުންކުރައްވާފައިވަނީ ފެންނާނެއެވެ. އެގޮތުގެ ބަޔާނެއް އެއްސަނަދު އަނެއް ސަނަދަށް ބަދަލުކުރެއްވުމުގެ ރަމްޒެކެވެ. މިގޮތުން ވަރަށް ފުރިހަމަކޮށް، ކުރުކޮށް އިމާމް މުސްލިމް ސަނަދުތައް ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

4. ސަހީހުގެ ބޮޑުބައި ހިމެނޭ އިމާމް މުސްލިމް ސަހީހު މުސްލިމްގައި ރިވާޔަތް ގެންނަވައި، ރިވާޔަތުގެ ސަނަދުތަކާއި، މަތްނުގެ ލަފްޒުތަކުގެ ތަފްޞީލުތައް ގެންނަވާފައިވާނީ އެއްތަނެއްގައެވެ. މިއީ ފަސޭހަކަމާއެކު ރިވާޔަތުގެ ރާވާ އުނދި، ކިޔުމުގެ ފަސޭހަވާނީ ކަމެކެވެ.

5. ސަނަދުގައިވާ ރާވީންގެ ކުންޏާއެކަން ވަރަށް ފުރިހަމައަށް ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ސަޙީޙު މުސްލިމްއަށް ޢިލްމުވެރިން ކުރެއްވާފައިވާ ތަނާ:

ބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ދެސަޙީޙާ ބާރުގޮތުން އިބްނުއް ސަލާޙް ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 643ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އެދުރުބެކަމުގެ ދެފޮތަކީ، އަޒީޒުވަންތަ ﷲގެ ފޮތަށްފަހު އެންމެ ސައްޙަ ދެފޮތެވެ." އޭގެފަހުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިމާމް ބުޚާރީގެ ފޮތަކީ ދެފޮތުންކުރެ އެންމެ ސައްޙަ އަދި ފައިދާ ބޮޑު ފޮތެވެ."

ސަޙީޙު މުސްލިމްގެ މުޤައްދިމާގެ ޝަރަޙަކުގައި އިމާމް ނަވަވީ ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 676ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "އިލްމުވެރިން އިއްތިފާޤުވެވަޑައިގެންފައިވާ ގޮތުގައި ކީރިތި ޤުރުއާނަށްފަހު އެންމެ ސައްޙަ ފޮތަކީ ބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ދެސަޙީޙުއެވެ."

އިމާމް މުސްލިމް ރަޙިމަހުﷲ، އެކަށައަޅާނުލެވޭ ސަޙީޙުގެ ޝަރުޠުތަކާއި ފެންވަރަކަށްވާގޮތަށް ބައެއް އިލްމުވެރިން ސަޙީޙުލް ބުޚާރީއަށް ވުރެ ސަޙީޙު މުސްލިމް ގަބޫލުކުރައްވައެވެ. މިގޮތުން އިމާމް ޙާކިމްގެ ޝައިޚް އަބޫ ޢަލީ އަންނައިސާބޫރީ ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 349ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "(ޤުރުއާން ފިޔަވައި) އުޑު ދަށުގައި ސަޙީޙު މުސްލިމްއަށްވުރެ ސައްޙަ ފޮތެއް ނުވެއެވެ." ނަމަވެސް ޖުމްހޫރުންގެ ސައްޙަކަމުން ބަލާއިރު ސަޙީޙު މުސްލިމްއަށްވުރެ ސަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ޖުމްހޫރުންގެ ސައްޙަކަމުން ބޮޑެވެ. އަދި ފޮތުގެ ޝަރުޠުތަކާއި، ޖުމްހޫރު ބަލާގޮތުގައިވެސް ދަރަޖައިގެ ގޮތުން ސަޙީޙުލް ބުޚާރީއަށްވުރެ ސަޙީޙު މުސްލިމް ދަށެވެ.

ސަޙީޙު މުސްލިމްގެ ބައެއް ޝަރަޙަތައް:

1. އަލްމުފްހިމު ފީ ޝަރަޙި މުސްލިމް: އަބްދުލްޣާފިރު ބިން އިސްމާޢީލް އަލްފާރިސީ (ހ. 529ހ.).

2. އަލްމުޢުލިމު ފީ ޝަރަޙި މުސްލިމް: އަބޫ އަބްދުﷲ މުޙައްމަދު ބިން ޢަލީ އަލްމާޒިރީ (ހ. 536ހ.).

3. ޝަރަޙު ސަޙީޙު މުސްލިމް: އަބޫ ޢަމްރު ބިން ޢުތުމާން ބިނުއް ސަލާޙް (ހ. 643ހ.).

4. އަލްމިންހާޖު ފީ ޝަރަޙި ޞަޙީޙި މުސްލިމް: އަބޫ ޒަކަރިއްޔާ އަންނަވަވީ (ހ. 676ހ.).

***

ސުނަން އަބީ ދާވޫދު

ފޮތުގެ ނަން:

އިމާމް އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ތައުލީފު ކުރެއްވި މަޝްހޫރު ހަދީޘްފޮތް އިލްމުވެރިންގެ ދެމެދުގައި މަޝްހޫރުވެފައިވަނީ "އައްސުނަން" ގެ ނަމުންނެވެ. މިނަން މިފޮތަށް ދެއްވާފައި ވަނީ ހުދު އިމާމް އަބޫދާވޫދެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ މިފޮތާ ބެހޭ ގޮތުން މައްކާގެ އަހުލުވެރިން ދެންނެވި ސުވާލަށް ޖަވާބުދެއްވުމުގެ ގޮތުން ފޮނުއްވި ސިޓީފުޅުގައި މިފޮތަށް "އައްސުނަން"ގެ ނަން ދެއްވާފައިވެއެވެ.

ހަދީޘް އިލްމުވެރިންގެ އަތުގައި "ސުނަން" އަކީ ހުކުމްތަކާ ބެހޭ ހަދީޘްތަކެވެ، ފިޤުހީ ބާބުތަކަށް ތަރުތީބުކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘް ފޮތްތަކެވެ. މިގޮތުން އާއްމުގޮތެއްގައި ޢިބާދަތް ގެންނަވާފައިވަނީ އެންމެ ފުރަތަމަ ޠަހާރަތުގެ ބާބުތަކެވެ. ދެން ނަމާދު، ޒަކާތް، ރޯދަ، ޙައްޖު، އެއަށްފަހު މުޢާމަލާތުތަކާ ބެހޭ ހަދީޘްތަކެވެ. މިފަދަ ފޮތްތަކުގައި މަޤްޠޫޢު ރިވާޔަތްތަކާއި[1] މުރުސަލް ރިވާޔަތްތައް[2] ގެނެސްފައެއް ނުހުންނާނެއެވެ. އެހެން މުޞައްނިފުންގެ އަތުގައި މިދެވައްތަރުގެ ހަދީޘްތަކަށް ސުނަނެއް ނުކިޔާނެއެވެ. އެރިވާޔަތްތަކުގެ ހަދީޘް ގެނެސްފައިވާނަމަވެސް ސީދާ ނަބިއްޔާ ސައްލައްﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމާގެ އަރިހުން ރިވާވެފައިވާ ހަދީޘްތަކަށް ބަރުދަނުދޭ ގޮތުންނެވެ.

"ސުނަން" ހަދީޘްފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން މަޝްހޫރު ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: ސުނަން އަބީދާވޫދު، ސުނަން ތިރްމިޛީ، ސުނަން އަންނަސާއީ، ސުނަން އިބްނުމާޖާ، ސުނަން އައްދާރިމީ، ސުނަން އަލްބައިހަޤީ، އަދި ސުނަން ދާރަޤުޠްނީ ފަދަ ފޮތްތައް ހިމެނެއެވެ. އަންނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲ، ސުނަން ކުބްރާއާއި ސުނަން ޞުޣްރާއާ މިދެފޮތް ތައުލީފުކުރައްވާފައިވެއެވެ. ސުނަން ޞުޣްރާއަކީ ސުނަން ކުބްރާގެ ޚުލާޞާ ފޮތެވެ. އެއީ މަޝްހޫރުކޮށް މިޔަންގެ ސުނަން އަންނަސާއީއެވެ. މިގެ ތަފްސީލު ސުނަން ނަސާއީގެ ތަޢާރަފުގައި ބަޔާންކުރެވިގެންދާނެއެވެ. ހަމައެފަދައިން ބައިހަޤީވެސް ސުނަން ކުބްރާއާއި ސުނަން ޞުޣްރާ ތައުލީފުކުރައްވާފައިވެއެވެ.

---

(1) މަޤްޠޫޢު ރިވާޔަތަކީ ސަޙާބީންނާ ހަމައަށް ސަނަދު ހުއްޓިފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެވެ. މިސާލެއްގެ ގޮތުން އަބޫހުރައިރާ ރަޟިޔަﷲ ޢަންހު ރަސޫލާ ސައްލައްﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމަ ހަވާލާދީފައިނުވާ ވިދާޅުވުން ވިދާޅުވެފައިވާ ބަސްފުޅުތަކެވެ. މިފަދަ ހަދީޘްތައް ބައެއް ސަޙާބީންގެ މަޒްހަބުގެ ގޮތުގައި ނަގައެވެ.

(2) މުރުސަލް ރިވާޔަތަކީ ތާބިޢީއަކު ރަސޫލާ ސައްލައްﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމާ ހަވާލާދީ ވިދާޅުވާ ރިވާޔަތްތަކެވެ. މިސާލެއްގެ ގޮތުން މުޖާހިދު ބުނި ޢަޠާ ރަޙިމަހުﷲ ރަސޫލާ ހަވާލާދީ ވިދާޅުވިއެވެ. މިފަދައިން ގެނެސްފައިވާ ރިވާޔަތްތަކެވެ. އެހެނީ، މުޖާހިދަކީ ތާބިޢީއެކެވެ. އެހެންކަމުން، މުޖާހިދު އާއި ރަސޫލާ ސައްލައްﷲ ޢަލައިހި ވަސައްލަމާ ދެމެދު އެންމެ މަދުވެގެން ސަޙާބީއެއް ނުވަތަ އެހެން ތާބިޢީއެއް ވެއްޖެދާނެއެވެ.

މުއައްލިފު:

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲގެ ފުރިހަމަ ނަންފުޅަކީ ސުލައިމާން ބިން އަލްއަޝްޢަޘް ބިން އިސްޙާޤު ބިން ބަޝީރު ބިން ޝައްދާދުލް އަޒްދީ އައްސިޖިސްތާނީއެވެ. ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގެންނެވީ ހިޖުރައިން 202 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އަދި އަވަހާރަވެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިން 275 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

އަލްޙާފިޡު އިބްނު ޙަޖަރު ރަޙިމަހުﷲ "ތަހްޛީބުއް ތަހްޛީބު" ގެ ކިތާބުފޮތުގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ސުނަންގައާއި އެނޫން ފޮތްތަކުގައި އުސްތާޛުންނާގެ ޝުޔޫޚުންގެ އަދަދު ގާތްގަނޑަކަށް ތިންސަތޭކަ ޝައިޚުންނަށް އަރައެވެ." އެކަލޭގެފާނު އިލްމު ޙާޞިލުކުރެއްވި ބޭފުޅުންގެ ތެރޭގައި: ޤުތައިބާ ބިން ސައީދު އަލްބަޣްލާނީ (މ. 240ހ.)، އިސްޙާޤު ބިން ރާހޫޔާ (މ. 238ހ.)، އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލު (މ. 241ހ.)، މުޙައްމަދު ބިން އިސްމާއީލް އަލްބުޚާރީ (މ. 256ހ.)، ސައީދު ބިން މަންޞޫރު އަލްޚުރާސާނީ (މ. 227ހ.)، އަބޫބަކުރު ބިން އަބީ ޝައިބާ (މ. 235ހ.)، ޔަޙްޔާ ބިން މަޢީން (މ. 234ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް އިލްމުވެރިންނެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން އިލްމު ޙާޞިލުކުރެއްވި ބޭފުޅުންގެ ތެރޭގައި: އައްތިރްމިޛީ (މ. 274ހ.)، އައްނަސާއީ (މ. 303ހ.)، އިބްނު އަބީއްދުންޔާ (މ. 381ހ.)، އަބޫ ޢަވާނާ (މ. 316ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲފަދަ އެތައްބޭފުޅުންނެއް ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ.

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ސުނަނުގެ އިތުރުން ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: އަލްމަރާސީލު، އައްޒުހްދު މަސާއިލު އަލްއިމާމި އަޙްމަދު، ރިސާލަތުހޫ އިލާ އަހްލި މައްކާ ފަދަ އެތައް ފޮތެއް ލިޔުއްވިއެވެ. ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އަބޫދާވޫދަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށި!

ސުނަން އަބީދާވޫދު ލިޔުއްވުން ފެށިގެންދިޔަ ސަބަބު:

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ އުޅުއްވި ޒަމާނަކީ ބިދުޢަތާއި ފިތުނާގެ ޒަމާނެކެވެ. ފިތުނަ މަޛްހަބުތައް އުފެދިގެން އައި ޒަމާނެވެ. އެހެންކަމުން، ފިތުނަ މަސްއަލަތަކުގައި ދަލީލުތަކުގެ ގޮތުގައި ޙަދީޘްތަކުން ނެރުއްވުމުގެ ބިދުޢަތީ ފަސާދައިން ފިޤުހީ ޙުކުމްތަކަށް މުހިއްމުކަމެއްކަމުގައި ދެކި، އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ތަޢާލާ މިފޮތް ލިޔުއްވިއެވެ. މިފޮތުގައި ބަދީޤާއި، ފިޤުހުގެ އިލްމުގެ ޙަދީޘްތަކަށް އިތުރު މުހިއްމު ފޮތެއް ކަމުގައެވެ.

ސުނަން އަބީދާވޫދަށް އަވަސް ނަޒަރެއް:

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ސުނަން އެކުލަވާލައްވާފައިވަނީ އެކަލޭގެފާނު ލިޔުއްވި ފަސްލައްކަ ޙަދީޘްގެ ތެރެއިންނެވެ.[3]

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ މިފޮތް ލިޔުއްވުމަށްފަހު، އެކަލޭގެފާނުގެ ޝައިޚުއަށްކަމުގައިވާ އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލް ރަޙިމަހުﷲ (މ. 241ހ.) އަށް ހުށަހެޅުއްވިއެވެ. އިމާމް އަޙްމަދު އެފޮތަށް ގަބޫލުކުރައްވައި އިސްތިޙްސާނު ހުށަހެޅުއްވިއެވެ. މިޒަމާން ދާދި ކައިރި، އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ސުނަން ނިންމަވާފައިވާނީ ހިޖުރައިން 241 ވަނަ އަހަރުގެ ކުރިންނެވެ. އެހެނީ، އިމާމް އަޙްމަދު އަވަހާރަވީ ތާރީޚެވެ. އެހެންކަމުގައިވާނަމަ، އަބޫދާވޫދު ސުނަން ނިންމަވާފައިވަނީ އަވަހާރަވުމުގެ 34 އަހަރު ކުރިންނެވެ. އޭގެ ފަހުންވެސް، އެކަލޭގެފާނުގެ ފޮތަށް ކުރި އުނިއިތުރު ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ސުނަން އެކުލަވާލައްވާފައިވަނީ ފިޤުހުގެ މައުޟޫޢުތަކަށް ކިތާބުތަކެއްގެ (އެބަހީ: ޗެޕްޓަރުތަކެއްގެ) މައްޗަށެވެ. އަދި ކޮންމެ ކިތާބެއްގައި ޙަދީޘްތައް އެކުލަވާލައްވާފައިވަނީ ބާބު ބާބުތަކެއްގެ މައްޗަށެވެ. އެހެންކަމުން، ފިޤުހީ މަސްއަލަތަކުގައި ޙަދީޘް ހޯދުމަށް މިފޮތަކީ ވަރަށް މުހިއްމު އަދި ފަސޭހަ ފޮތެކެވެ.

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ސުނަންގައި ގާތްގަނޑަކަށް 4800 ޙަދީޘް ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

މިފޮތުގެ ހާއްޞަކަންތައްތައް:

އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲގެ ސުނަނަކީ ތަފާތު ގޮތްގޮތުން ފާހަގަކޮށްލެވޭ ފޮތެކެވެ. އޭގެތެރެއިން ބައެއްކަންކަމަކީ:

1. އާއްމުގޮތެއްގައި ކޮންމެ ބާބެއްގައިވެސް ގެންނަވާފައިވަނީ އެއްޙަދީޘް ނުވަތަ ދެޙަދީޘެވެ.
2. ބާބުތަކުގައި އެކަލޭގެފާނު ހިމަނުއްވާފައިވާ ޙަދީޘްތަކަކީ، އެކަލޭގެފާނަށް އެނގިވަޑައިގެންނެވި އެންމެ ޞަޙީޙަކަން ބޮޑު ޙަދީޘްތަކެވެ.
3. ޙަދީޘްގެ ސަނަދުތައް ފަންނުވެރިކަމާއެކު ޖަމާކުރައްވާފައިވެއެވެ.
4. ޙަދީޘްތަކުން ނެގޭ ފިޤުހީ މައްސަލަ ހިމެނޭގޮތަށް ޙަދީޘް ކުރުކުރައްވާފައިވެއެވެ.
5. ސުނަންގައިވާ ގިނަ ޙަދީޘްތަކަކީ މަޝްހޫރު ޙަދީޘްތަކެވެ.

(3) ޙަދީޘް އިލްމުވެރިންގެ އަރިހުގައި ޙަދީޘްއެއްގެ ސަނަދުގައި އެންމެ ރާވީއެއް ބަދަލުވިޔަސްމެ އެއީ ވަކި ޙަދީޘެކެވެ. އެބޭކަލުން ބައްލަވަނީ ސަނަދަށެވެ. މަތަންކަން ނޫނެވެ.

6. ހަދީޘްގައި ހިމެނޭ ބައެއް ލަފްޒުތަކުގެ މާނަ ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

ސުނަން އަބީދާވޫދަށް ކިޔުއްވާފައިވާ ޘަނާ:

ސުނަން އަބީދާވޫދުގެ މަތިވެރިކަން ބަޔާންކުރައްވައި އަލްޚައްޠާބީ ރަޙިމަހުﷲ (ރ. 388 ހ.) "މަޢާލިމުއް ސުނަން" ގައި ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ތިޔަބައިމީހުން ދެނެގަންނާށެވެ. ﷲ ތިޔަބައިމީހުންނަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށެވެ. ހަމަކަށަވަރުންނެވެ، އަބޫދާވޫދުގެ ސުނަނަކީ ޝަރަފުވެރިފޮތެކެވެ. ދީނުގެ ޢިލްމުގައި އެއާ އެއްފަދަ ފޮތެއް ލިޔުއްވިފައި ނުވެއެވެ."

ސުނަން އަބީދާވޫދުގެ ބައެއް ޝަރަހަތައް:

1. މަޢާލިމުއް ސުނަން: އަބޫ ސުލައިމާން ހަމްދު ބިން މުޙައްމަދު އަލްޚައްޠާބީ (ރ. 388 ހ.).
2. މަރްޤާތުއް ޞުޢޫދު އިލާ ސުނަނި އަބީދާވޫދު : ޖަލާލުއްދީން އައްސުޔޫޠީ (ރ. 911 ހ.).
3. ޢައުނުލް މަޢުބޫދު ޝަރަހު ސުނަން އަބީދާވޫދު: ޝަމްސުލް ޙައްޤު އަލްޢަޡީމް އާބާދީ (ރ. 1326 ހ.).

***

ޖާމިޢު ތިރްމިޛީ

ފޮތުގެ ނަން:

ހަދީޘްތައް ޖަމާކުރެވިފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން މުހިއްމު، ފައިދާބޮޑު އެއްފޮތަކީ އިމާމް އަބޫ ޢީސާ އަލްތިރްމިޛީ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ހަދީޘްފޮތެވެ. މި ހަދީޘްފޮތަށް ޢިލްމުވެރިން ތަފާތު ނަން ކިޔައެވެ. އޭގެ ތެރޭގައި:

1. "الجَامِعُ": މިއީ މިފޮތަށްކިޔާ އެންމެ މަޝްހޫރުނަމެވެ. މުޙައްދިޘުންގެ އަރިހުގައި "الجامِعُ" އޭ ކިޔަނީ އޭގެތެރޭގައި ހަދީޘްގެ އެންމެހާ ބާބުތައް ހިމެނިފައިވާ ފޮތަށެވެ. "الجامِعُ" ގެ ތަޢުރީފު ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ތަޢުރީފުގައި އިސްވެހިނގައްޖެއެވެ. ތިރްމިޛީގެ މިފޮތަށް "الجامِعُ" އޭ ވިދާޅުވެފައިވާ ޢާލިމުންގެ ތެރޭގައި، އައްސަމްޢާނީ (ހ. 562ހ.)، އިބްނުލް އަޘީރު (ހ. 606ހ.)، އައްޛަހަބީ (ހ. 748ހ.)، އިބްނު ކަޘީރު (ހ. 774ހ.)، އިބްނު ޙަޖަރު (ހ. 852ހ.) ފަދަ ޢާލިމުން ހިމެނެއެވެ.

2. "الجَامِعُ الكَبِيرُ".

3. "المُسْنَدُ الجَامِعُ": މުޙައްދިޘުންގެ އަރިހުގައި "المُسْنَدُ" އަކީ ކޮބައިކަން ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީގެ ތަޢުރީފުގައި އިސްވެހިނގައްޖެއެވެ.

4. "الصَّحِيحُ" އަދި "الجَامِعُ الصَّحِيحُ".

5. "السُّنَنُ": މުޙައްދިޘުންގެ އަރިހުގައި "السُّنَنُ" އަކީ ކޮބައިކަން ސުނަނު އަބޫދާވޫދުގެ ތަޢުރީފުގައި އިސްވެހިނގައްޖެއެވެ. އިމާމް ތިރްމިޛީ ރަޙިމަހުﷲ ގެ މިފޮތުގައި ސުނަނުގެ އިތުރަށް ޖާމިޢުއެއްގައި އެކުލެވިގެންވާ ބައިތައް އެކުލެވިފައިވާތީ، މިފޮތަށް ސުނަން ކިޔުމަކީ ބައެއް ޢިލްމުވެރިން އިންކާރުކުރައްވައެވެ.

6. "الجَامِعُ المُخْتَصَرُ مِنَ السُّنَنِ عَنْ رَسُوْلِ اللَّهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَعْرِفَةِ الصَّحِيحِ وَالْمَعْلُولِ وَمَا عَلَيْهِ العَمَلُ": މިނަމުން އިމާމް ތިރްމިޛީގެ ހަދީޘްފޮތް އެއްކޮށް މަޝްހޫރުނުވެއެވެ. މިފޮތުގެ ނުސްޚާތަކުގައި ވެސް މިނަމުން ނަންކިޔުއްވާފައެވެ. "الجامِعُ" ކިޔާ ސަބަބު އިސްވެ ހިނގައްޖެއެވެ. "المُخْتَصَرُ" އޭ ކިޔައިފައިވަނީ ކުރުކުރެވިފައިވާތީއެވެ. އިމާމް ތިރްމިޛީ ވެސް މިފޮތް ކުރުކުރައްވާފައިވާކަން "އަލްޢިލަލުއް ޞަޣީރު" ގައި ވިދާޅުވެފައެވެ. "السُّنَنِ عَنْ رَسُوْلِ اللَّهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ" އަކީ މިފޮތުގައި އިމާމް ތިރްމިޛީ

ގެންނަވާފައިވަނީ ރަސޫލުﷲ ޞައްލަﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމާ ހަމައަށް ގުޅިފައިވާ މުސްނަދު ހަދީޘްތަކެވެ. މަޤްޠޫޢު ހަދީޘްތަކަށް ވަނީ ވަކިފޮތެއް އުނގަޑާ ގެނެވިފައެވެ. މަޤްޠޫޢު ހަދީޘަކީ ކޮބައިކަން ސުންނަން އަބޫދާވޫދުގެ ރިސާލަތުގައި ބަޔާންކޮށްދީފައެވެ. "وَمَعْرِفَةِ الصَّحِيحِ وَالْمَعْلُولِ" މިބާބުތަކުން އެނގޭގޮތުގައި އިމާމު ތިރުމިޛީ ވަނީ ހަދީޘްތަކުގެ ދަރަޖަ ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ. ޞައްޙަކަމުގައިވާނަމަ ޞައްޙަކަން ނުވަތަ ޙަސަން ކަމުގައިވާނަމަ ޙަސަން ދަރަޖަކަން ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ. ހަމައެފަދައިން ހަދީޘްގައި އިއްލަތެއް ވާނަމަ އެކަންވެސް ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ. އިއްލަތެއް ހަދީޘްގެ ބޭނުންކުރުން ޞައްޙަކަމުން ގެންދަނީ ވަކިންނެވެ، ވަކިން ގެންނަވާ ސަބަބަކާހުރި ހަދީޘް ޞައްޙަކަމުން ދުރުކުރާ ކަންކަމެވެ. ހަދީޘްގައި އިއްލަތެއް ހުރިކަން އެނގޭނީ އެހަދީޘްގެ ވަރަށް ބޮޑު ދިރާސާކުރުމަކުންނެވެ. "وَمَا عَلَيْهِ العَمَلُ " އެބަހީ މިފޮތުގައި ޢަމަލުކުރާ ހަދީޘްތަކާއި ހަދީޘްތަކުގެ އަމަލުކުރާނީ އެހަދީޘްތަކުން އަޚަޒުކުރާ ހަދީޘްތަކެވެ.

<u>މުޤައްދިމާ:</u>

ތިރުމިޛީ ރަޙިމަހުﷲގެ ފުރިހަމަ ނަންފުޅަކީ މުޙައްމަދު ބިން ޢީސާ ބިން ސަވްރަތަ ބިން މޫސާ ބިން ޟައްޙާކު ސުލައިމީ އައްތިރުމިޛީއެވެ. ކުންޔާއަކީ އަބޫ ޢީސާއެވެ. ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދުށުވެއްޖެއެވެ ހިޖުރައިން 209 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އަދި އަވަހާރަވެފައިވަނީ ހިޖުރައިން 279 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

އުސްތާޛުންގެ ތެރެއިން ޝަރަފުވެރިވެވަޑައިގަތް ޝައިޚުންގެ ތެރެއިން: ޤުތައިބާ ބިން ސަޢީދު އައްޘަޤަފީ (އ. 240ހ.)، މުޙައްމަދު ބިން އިސްމާޢީލު އަލްބުޚާރީ (އ. 256ހ.)، އަޙްމަދު ބިން މަނީޢު އަލްބަޣްދާދީ (އ. 244ހ.)، ހަންނާދު ބިން ސަރީއްޔު (އ. 243ހ.)، ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އުލަމާއު ހިމެނިވޮޑިގެންނެވެއެވެ.

އުސްތާޛުންގެ ތެރެއިން ހިމެނޭ ޝަރަފުވެރިވެވަޑައިގަތް ޝާގިރުންގެ ތެރެއިން: އަބޫބަކުރު އަޙްމަދު ބިން އިސްމާޢީލު ބިން މުޙައްމަދު އަލްމަޙްބޫބީ (އ. 346ހ.)، އަލްހައިޘަމު ބިން ކުލައިބު އައްޝާޝީ (އ. 335ހ.)، އަބޫޛައްރު މުޙައްމަދު ބިން މުޙައްމަދު އަލްބަޒްދަވީ (އ. 324ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އުލަމާއު ޝާގިރުންނެއް ހިމެނިވަޑައިގެންނެވެއެވެ.

އިމާމު ތިރުމިޛީ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވި އިތުރު ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން: ކިތާބުލް ޢިލަލުލް ކަބީރު، ކިތާބުލް ޢިލަލުލް ޞަޣީރު، އައްޝަމާއިލު، އައްތާރީޚު، އައްސަމާއު ވަލް ކުނާ އަދި ފަޟާއިލާ މުޙައްމަދި، ތަސްމިޔަތުއް ޞަޙާބާ، ކިތާބުލް ފިޤްހު، ކިތާބުލް ޒުހުދު ފަދަ ފޮތްތައް ހިމެނެއެވެ. ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އިމާމު ތިރުމިޛީއަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށި!

ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީ ލިޔުއްވުން ގެދުވިރިވި ސަބަބު:

ފިޤުހުވެރި ބޭކަލުންގެ ބަސްފުޅުތަކާއި، މަޛްހަބުތަކުގެ ބަހާ ކޮބައިކަމާއި، ހަމައެއާއެކު ހަދީޘްގެ ޢިއްލަތްތައް އެނގޭގޮތަށް ފެންނަން ހުރުމަކީ މުޅިއެއްކޮށް ކަނޑައެޅޭ ހިސާބުގައި ދެކޭ، ހަދީޘްތަކާއެކު މިދެބައި ޖާމިޢުއަށް އިމާމު ތިރްމިޛީގެ ހަދީޘްފޮތް އެކުލަވާލެއްވިއެވެ. ނަމަވެސް ތިރްމިޛީގެ ކުރިން ޢަލީ ބިން މަދީނީ (ހ. 234ހ.) އާއި ޔަޢްޤޫބު ބިން ޝައިބާ (ހ. 262ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ ބޭކަލުން ވެސް ޢިއްލަތާ ބެހޭ މުސްނަދުތަކެއް[1] ޖަމާކުރައްވާފައެވެ. ނަމަވެސް އެންމެ ފުރަތަމަ ފިޤްހީ ބާބުތަކަށް ތަރުތީބުކުރައްވައި ޢިއްލަތު ބަޔާންކުރައްވާފައިވާ ބޭކަލަކީ ތިރްމިޛީ އެވެ. ތިރްމިޛީ ވެސް އެކަން "އަލްޢިލަލް އަލްސަޣީރު" ގައި ބަޔާންކުރައްވާފައެވެ. ހަމައެއާއެކު ފިޤުހު އިޚްތިލާފުގެ ބަސްފުޅުތަކެއްވެސް ޖަމާކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީއަށް އަވަސް ނަޒަރެއް:

އިމާމު ބުޚާރީ އާއި އިމާމު މުސްލިމް ފަދަ ބޭކަލުންގެ ޝަރުތުތަކާ ހަމަޖެހޭ ތިރްމިޛީ މިފޮތުގައި ސައްޙަ ހަދީޘްތައް ޖަމާކުރެއްވުން ޝަރުޠެއް ނުކުރައްވައެވެ. އެކަމަކު ޝަރުޠުކުރައްވާފައިވަނީ ޢިލްމުވެރިންގެ ތެރޭގައި ބޭކަލަކު ނަމަވެސް ޢަމަލުކުރައްވާފައިވާ ހަދީޘްތައް ޖަމާކުރުމެވެ. ނަމަވެސް ވަރަށް ބޮޑު ތުހުމަތު ރާވީންގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވާ ހަދީޘްތައް ވަރަށް މަދުން ނޫނީ ޖަމާނުކުރައްވައެވެ. މިފަދަ ހަދީޘް ގެންނެވިނަމަވެސް އެކަން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ.

ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީ ގައިވާ ހަދީޘްތަކުގެ ބާވަތްތައް: މިފޮތުގައި ސައްޙަ ހަދީޘާއި، ހަސަން ދަރަޖައިގެ ހަދީޘާއި، ޟައީފު ހަދީޘާއި، ވަރަށް މަދު މުންކަރު ހަދީޘްތައް ހިމެނެއެވެ. އާއްމުކޮށް މުންކަރު ހަދީޘް ގެންނަވާފައިވަނީ އަލްމަނާޤިބު (ސަޙާބީންނާއި އެހެން ބޭކަލުންނާއި ބެހޭ ތަންތަނުގެ މަތިވެރިކަމާބެހޭ ހަދީޘްތައް) މިބާބުގައެވެ. ނަމަވެސް ތިރްމިޛީ މިކަން ބަޔާންކުރައްވާފައިވެއެވެ. މުޙައްމަދު ޝާކިރު ހައްލުކުރި "އަޙާދީޘް ސުނަނު އަލްތިރްމިޛީ އަލްމުޚްތާރާ" މިފޮތުގައިވާގޮތުން، ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީގައި ޝައިޚު އަލްބާނީ ރަޙިމަހުﷲ މައުޟޫޢަކަށް 18 ހަދީޘްތަކަށް ވިދާޅުވެއްވައެވެ. މައުޟޫ ހަދީޘަކީ މީސްމީހުން ރަސޫލާ ސައްލަﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމަށް ނިސްބަތްކޮށް ހަދާފައިވާ ދޮގު ބަސްތަކެވެ.

(1) މިތަނުގައި މުސްނަދުގެ މާނައަކީ ހަދީޘްތައް ތަރުތީބުކުރުމުގައި ސަޙާބީންގެ ނަންތަކުން އަތުރައިލުމެވެ.
މިސާލަކަށް އަބޫބަކުރުގެ ހަދީޘްތައް އަނަސް ރަޟިޔަﷲ ޢަންހުގެ ހަދީޘްތައް ޖަމާކޮށްފައިވާ އެކަތީގައި ނަންބަރު
ދެއްވާށެވެ. ... ރަޟިޔަﷲ ޢަންހުގެ ހަދީޘްތައް ޖަމާކޮށްފައިވާ އެކަތީގައި ނަންބަރު ދެއްވާށެވެ.

ތިރުމިޛީ ހަދީޘްތައް އެކުލަވާލާފައިވާ ކިތާބުތަކަށް ނަންދެއްވާފައިވަނީ "އަލްޖާމިޢުލް ކަބީރު" "އަލްޖާމިޢުއް ސަޙީޙު" މިފަދައިންނެވެ. އޭގެ ފަހުގައި ހަދީޘްތަކާގުޅޭގޮތުން ބާބުތައް ވަކިކުރައްވާފައިވެއެވެ. ކޮންމެ ބާބެއްގައި ޢާއްމުކޮށް ގެންނަވާފައިވަނީ އެއްހަދީޘް ނުވަތަ ދެހަދީޘެވެ. މިސަބަބުން، ފޮތުގެ ބާބުތައް ގިނައެވެ. ބާބުތައް ގިނަވުމަކީ ހަދީޘުން ނެގޭ ފިޤްހީ މަސްއަލަ ބަހުސްކުރެއްވުމުގެ ގިނަކަމެވެ. ހަދީޘްގެ ނެންގެވުމަކީ، އެހަދީޘަކުން ފާހަގަކޮށްދެއްވަން ނުވަތަ މަސްއަލަގައިވާ ބާބުތައް ހަދީޘްތަކުން އިސްތިދުލާލު ކުރައްވާފައިވެއެވެ. ދެން އެހެންނަމަވެސް، ހަދީޘްގެ ދަރަޖަ ބަޔާންކުރައްވާފައި، އަދި ހަދީޘްގައިވާ ރާވީންގެ ތަޢުދީލާއި ޖަރަޙު ހަދީޘްތަކުގެ ޢިލަލު ބަޔާންކުރައްވާފައި ގެންނަވައެވެ. އަދި ހަދީޘްގައި އިސްތިދުލާލުގެ ބައިތައް ފާހަގަކުރައްވާފައިވެއެވެ. އަދި ފުޤަހާއުންނާއި، ސަޙާބީންނާއި، ތާބިޢީންނާއި، އަދި އައިއްމަތުންގެ މަޛްހަބުތައް ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައިވެއެވެ. މިއީ ޢާއްމުގޮތެއްގައި ތިރުމިޛީ މިފޮތް އެކުލަވާލާފައިވާ ގޮތެވެ. ބައެއްކަންކަމުން މިފޮތް އިސްވެކަމުގައިވެއެވެ.

މިފޮތުގެ ޚާއްޞަކަންތައްތައް:

ތިރުމިޛީ ރަޙިމަހުﷲގެ ޖާމިޢުއަކީ ތަފާތު ގޮތްގޮތުން ފާހަގަކޮށްލެވޭ ފޮތެކެވެ. އޭގެތެރެއިން ބައެއްކަންކަމަކީ:

1. ޢާއްމުގޮތެއްގައި ކޮންމެ ބާބެއްގައިވެސް ގެންނަވާފައިވަނީ އެއްހަދީޘް ނުވަތަ ދެހަދީޘެވެ.

2. ބާބުތައް އެއްކުރައްވާފައިވާ ފިޤްހީ ތަރުތީބާއި، ހަދީޘްތައް ތަކުރާރު ނުކުރެއްވުން.

3. ފިޤްހުވެރި ބޭކަލުންގެ މަޛްހަބާއި، އެބޭކަލުން އެހަދީޘްތަކުން ދަލީލު ނަންގަވާގޮތް ބަޔާންކުރެއްވުން.

4. ހަދީޘްގެ ދަރަޖަ ބަޔާންކޮށްދެއްވާފައި ވުން.

5. ހަދީޘްގެ ސަނަދުގައިވާ ރާވީންގެ ނަންފުޅާއި، ލަޤަބާއި، ކުންޔާ ފަދަ މުހިއްމު މަޢުލޫމާތު ގެންނަވާފައިވުން.

ޖާމިޢުއް ތިރުމިޛީއަށް ކިޔުއްވާފައިވާ ޘަނާ:

ޖާމިޢުއް ތިރުމިޛީގެ މުހިއްމުކަމާބެހޭގޮތުން އަބޫ އިސްމާޢީލް ޢަބްދުﷲ ބިން މުޙައްމަދު އަލްއަންޞާރީ ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 481ހ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "ތިމަންގެ ކައިރީ އެފޮތް (އެބަހީ، ޖާމިޢުއް ތިރުމިޛީ) ބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ފޮތަށް ވުރެ ފައިދާބޮޑެވެ. އެހެނީ، ބުޚާރީއާއި މުސްލިމްގެ ދެފޮތުން ފައިދާއަށް ވާސިލުވެވޭނީ ޢިލްމުގައި ފުންނަށްއެނގޭ ޢިލްމުވެރިޔަކަށެވެ. ނަމަވެސް އަބޫ ޢީސާގެ ފޮތުން ކޮންމެ މީހަކަށްވެސް ފައިދާއާ ހަމައަށް ވާސިލުވެވިދާނެއެވެ."

އިބްނުލް އަޘީރު ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 606ސ.) ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. "މިސަބަބުން ޚިލާފު އެނގޭ މަޛްހަބު އަދި އެނގޭ ފައިދާބޮޑު، ތަރުތީބުގައި އެންމެރީތި، ތަކުރާރު ކުރުން އެންމެމަދު ފޮތެވެ..."

ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީގައި ބޭނުން ކުރައްވާފައިވާ ބައެއް މުހިއްމު ލަފްޒުތައް:

ތިރްމިޛީ ރަޙިމަހުﷲ މިފޮތް އުނގަންނައިދެއްވުމުގައި މުހިއްމު ލަފްޒުތަކެއް ބޭނުން ކުރައްވާފައިވެއެވެ. މިގޮތުން:

1. "الكَرَاهَةُ وَ الكَرَاهِيَّةُ": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ މަކްރޫހު މާނައާއި ހަރާމުގެ މާނަ ސާބިތުވެއެވެ. ބައެއްފަހަރު މިލަފްޒު ހަރާމުގެ މާނަގައި ގެންނަވާފައިވެއެވެ. އަނެއްބައި ފަހަރަށް މަކްރޫހުގެ މާނަގައި ގެންނަވާފައި ވެއެވެ.

2. "أَهْلُ الرَّأْيِ": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ ހަނަފީ މަޛްހަބެވެ.

3. "أَصْحَابُنَا": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ އަހުލުލް ހަދީޘެވެ.

4. "الفُقَهَاءُ": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ ސުފްޔާނުއް ޘައުރީ، މާލިކު، އައްޝާފިޢީ، އަޙްމަދު، އިސްޙާޤު ބިން ރާހޫޔާ ފަދަ މުޖްތަހިދުންގެ ތެރެއިންވާ ފިޤުހުވެރި ބޭކަލުންނެވެ.

5. "حَدِيثٌ حَسَنٌ": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ، ތިރްމިޛީ "އަލްޢިލަލުއް ޞަޣީރު" ގައިވާގޮތުން، ތިރްމިޛީގެ އަރިހުގައި ތިން ޝަރުޠެއް ހަމަވާ ހަދީޘެވެ. ފުރަތަމައީ: އެހަދީޘްއެއްގެ ސަނަދުގައި ދޮގުހެދިކަމުން ތުހުމަތުކުރެވިފައިވާ ރާވީއަކު ނުވުން. ދެވަނައީ: ޝާއްޛު ހަދީޘަކަށް ނުވުން. ޝާއްޛު ހަދީޘަކީ އިތުބާރު ކުރެވޭ ރާވީއަކު ރިވާކުރާ ހަދީޘާ ޚިލާފަށް އެއްނުވާގޮތަށް އިތުބާރު ކުރެވޭ ރާވީއެއް ރިވާކޮށްފައިވާ ހަދީޘެވެ. މިފަދަ ހަދީޘަކަށް ވެގެން ނުވާނެއެވެ. ތިންވަނައީ: އެހެން އިސްނާދަކުން ހަމައެމާނައިގެ ހަދީޘެއް ނަބިއްޔާ ޞައްލަﷲ ޢަލައިހިވަސައްލަމަ ގެ ކިބައިން ރިވާވެފައިވުމެވެ. މިތިން ޝަރުޠު ފުރިހަމަވާ ހަދީޘަކީ މިލަފްޒުން ދޭހަވާ ހަދީޘެވެ.

6. "حَدِيثٌ غَرِيبٌ": މިލަފްޒުގެ މުރާދަކީ، އެހަދީޘަކީ އެންމެ ސަނަދަކުން ރިވާވެފައިވާ ހަދީޘަކަށް ވުމެވެ. ނުވަތަ ގިނަ ސަނަދުތަކަކުން އައިސްފައިވާ ހަދީޘެއްގައި، ތިރްމިޛީ ބޭނުންވާފައިވާ ސަނަދުގެ މަތިންގައި ތަފާތެއް އިތުރުވުމެވެ. ބައެއްފަހަރަށް މިލަފްޒު އެހެން ލަފްޒަކާ ނުލައި ވަކިން ބޭނުންވާފައިވާނަމަ، ޟަޢީފުކަމެއްގައި ތިރްމިޛީ މިލަފްޒު ބޭނުން ކުރައްވާފައިވާނީ ސާފުވާ ހަދީޘަކަށެވެ.

7. "حَدِيْثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ": އިމާމް ތިރުމިޒީ މިލަފުޒުގެންނަވާފައިވަނީ ކޮން މުރާދެއްގައިތޯ މިއީ އިލްމުވެރިން ޚިޔާލުތަފާތުވެފައިވާ ކަމެކެވެ. ހަސަން ދަރަޖައިގެ ހަދީޘްކަމަށް ވިދާޅުވުމާއެކު ޞަޙީޙްކަމަށް ވިދާޅުވާ ސަބަބަކީ ކޮބައިތޯއާދޭހުރެއެވެ. ތިރުމިޒީ މިލަފުޒުގެ މުރާދަކީ ކޮބައިކަން ބަޔާންކުރައްވާފައެއް ނުވެއެވެ. ޝައިޚުލް އިސްލާމް އިބްނު ތައިމިއްޔާ، އަދި އިބްނު ރަޖަބު ފަދަ ބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި މިލަފުޒުގެ މުރާދަކީ، ތިރުމިޒީ ހަސަން ދަރަޖައިގެ ހަދީޘުން ބޭނުންވާ، އެހެން ސަނަދަކުން ނުވަތަ އެހެންތަރީޤަކުން ބޮޑުނުން ހަދީޘެއް ރިވާވެފައިވާ ހަދީޘެވެ. އެބަހީ، ހަސަން ލިޣައިރިހީ ހަދީޘެވެ. އަލްބަޣަވީ، ޝައިޚު އަލްބާނީ ފަދަ ބޭކަލުން ވިދާޅުވާގޮތުގައި މިލަފުޒުގެ މުރާދަކީ އެއްވެސް ސަނަދަކުން ގެނެވި ރިވާވެފައިނުވާ ހަސަން ލިޛާތިހީ ހަދީޘެވެ.[2]

7. "حَدِيْثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ": ތިރުމިޒީ މިލަފުޒުގެންނަވާފައިވަނީ ކޮން މުރާދެއްގައިތޯ މިއީވެސް އިލްމުވެރިން ޚިޔާލުތަފާތުވެފައިވާ ކަމެކެވެ. މިގޮތުން އިބްނު ރަޖަބު ރަޙިމަހުﷲ (މ. 795ހ.) "ޝަރަޙު އިލަލް ތިރުމިޒީ" ގައި ވިދާޅުވެފައިވާގޮތުން، އިމާމް ތިރުމިޒީ މިލަފުޒު ގެނައިން ގެންނަވާފައިވާ ހަދީޘަކަށް އިމާމުން ބުޚާރީއާއި މުސްލިމް އިއްތިފާޤުވެފައިވާ، އަދި އެހެން ޖަމާޢަތަކުގެ ރާވީން ހިމެނޭ ހަދީޘަކަށެވެ.

8. "حَدِيْثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ غَرِيبٌ": އިބްނު ރަޖަބު ރަޙިމަހުﷲ (މ. 795ހ.) "ޝަރަޙު އިލަލް ތިރުމިޒީ" ގައި ވިދާޅުވެފައިވާގޮތުން، އިމާމުން ބުޚާރީއާއި މުސްލިމް އިއްތިފާޤުވެފައިވާ، އަދި އެހެން ޖަމާޢަތަކުގެ ރާވީން ހިމެނޭ، އަދި ސަނަދުގެ ކޮންމެވެސް އެއްބައެއްގައި އެހެން ރާވީއެއް ހިމެނިފައިވާ ހަދީޘަކަށެވެ. މިގޮތުން "إِنَّمَا الأَعْمَالُ بِالنِيَّات" މިހަދީޘް. މިހަދީޘް ޢުމަރުގެފާނާ ހަމައިން ޔަޙްޔާ ބިން ސަޢީދުލް އަންސާރީއާ ހަމައަށް ރިވާވެފައިވަނީ އެއްގޮތަކަށް، ޔަޙްޔާގެ ފަހުންނެވެ. ޔަޙްޔާ ބިން ސަޢީދުލް އަންސާރީގެ އަތުން ވަރަށް ގިނަ ބޭކަލުން މިހަދީޘް ރިވާކުރައްވައެވެ.

(2) ހަސަން ލިޛާތިހީ ހަދީޘަކީ ޞަޙީޙާއި ޟަޢީފާ ދެމެދުގެ ހަދީޘެވެ. ހަސަން ލިޣައިރިހީ ހަދީޘަކީ ޟަޢީފު ހަދީޘެއް، އެހެންނަމަވެސް އެއީ ސަނަދުތަކުން ރިވާވެފައިވާ ހަދީޘެވެ. ނަމަވެސް މިގޮ ޝަރުޠަކީ އެހަދީޘް ޟަޢީފުވީ ސަބަބަކީ ސަނަދުގައި ފާސިޤުކަމުގެ ސަބަބުން ނުވަތަ ދޮގުވެރިކަމުގެ ސަބަބުން ޟަޢީފު ރާވީއެއް ހިމެނިފައިވުން ކަމުގައި ނުވުމެވެ.

<u>ޖާމިޢު އައްތިރުމިޒީގެ ބައެއް ޝަރަޙަތައް:</u>

1. ޢާރިޟަތުލް އަޙްވަޒީ: އަބޫބަކުރު ބިނުލްޢަރަބީ އަލްމާލިކީ (ވ. 543ހ.).

2. ޝަރަޙަ އައްތިރުމިޒީ: އިބްނު ރަޖަބު އަލްޙަންބަލީ (ވ. 795ހ.).

3. ތުޙްފަތުލް އަޙްވަޒީ: އަބޫލްޢުލާ މުބާރަކްފޫރީ (ވ. 1352ހ.).

***

ސުނަން އައްނަސާއީ

ފޮތުގެ ނަން:

ހަދީޘްތަކަށް ޢަމަލުކުރުމުގައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރެއިން އަލްއިމާމް އައްނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ހަދީޘްފޮތަށް އިޚްތިލާފުން ތަފާތު ނަން ކިޔައެވެ. އޭގެ ތެރޭގައި:

1. "الْمُجْتَبَى": ޢިލްމުވެރިންގެ ތެރެއިން ވަރަށްގިނަ ބޭކަލުން މިފަދައިން މިފޮތަށް ނަންދެއްވާފައިވެއެވެ. މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި، ނަސާއީ ކިޔައިން މިފޮތް ރިވާކުރެއްވި މުޙައްމަދު ބިން މުޢާވިޔާ އަލްއަޙްމަރު (މ. 365ހ.)، އަބޫ ބަކުރު އަލްއަންދަލުސީ، އިބްނުލް އަޘީރު (މ. 606ހ.)، އައްޒަހަބީ (މ. 748ހ.)، އައްސަޚާވީ (މ. 902ހ.)، ފަދަ ބޭކަލުން ހިމެނެއެވެ. މިފަދައިން ނަންދެއްވުމުގެ ސަބަބަކީ ކުރީގައި އިލްމުވެރިން ވިދާޅުވާނީ، "އަލްމުޖްތަބާ" އަކީ އިމާމް ނަސާއީގެ ސުނަނުލް ކުބްރާއިން އިޚްތިޞާރުކުރައްވާފައިވާ ހާއްސަ ހަދީޘްތަކަކަށް ވުމެވެ. އަދި އައްޒަރުކަޝީ (މ. 794ހ.) އާއި އިމާމް އައްޒަހަބީ ގެ "ސިޔަރު އަޢުލާމުއް ނުބަލާ" ގައި "الْمُجْتَنَى" (އަލްމުޖްތަނާ) މިފަދައިން ކިޔުއްވާފައިވެއެވެ.

2. "السُّنَنُ": އިބްނުލް އަޘީރު ރަޙިމަހުﷲގެ ސަނަދުން ރިވާކުރައްވާފައިވާ ގޮތުގައި، އައްނަސާއީ ކިޔައިން މިފޮތް ރިވާކުރެއްވި އިބްނު ސުންނީ ރަޙިމަހުﷲ (މ. 364ހ.) އާއި އިބްނު ޠާހިރު އަލްމަޤްދިސީ (މ. 507ހ.) އާއި އައްސަޚާވީ (މ. 902ހ.) މިފަދައިން ނަންދެއްވާފައިވެއެވެ. މުޙައްދިޘުންގެ އަތުގައި "السُّنَنُ" އަކީ ކޮބައިކަން ސުނަން އަބޫދާވޫދުގެ ތަޢާރަފުގައި އިޝާރާތްކޮށްދީފައެވެ.

3. " السُّنَنُ الصُّغْرَى": މިފަދައިން ވިދާޅުވާ ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި އައްޒައިލަޢީ (މ. 762ހ.) އާއި އައްސުޔޫޠީ (މ. 911ހ.) ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ. މިނަމުގެ އަސްލު ބިނާވަނީ އަންނަސާއީގެ "ސުނަން އަލްކުބްރާ" އާ މިފޮތާ ފަރަގުކުރުމަށެވެ. އެހެންކަމުން، ނަމަކަށްވުރެ މިއީ ސިފައެކެވެ. "ސުނަން އަލްކުބްރާ" ގެ މާނައަކީ ސުނަނުގެ ބޮޑު ފޮތެވެ. "ސުނަން އައްސުޣުރާ" ގެ މާނައަކީ ސުނަނުގެ ކުޑަ ފޮތެވެ.

4. "سُنَنُ النَّسَائِي": މިއީ މިފޮތުގެ މަޝްހޫރު ނަމުތަކުގެ ތެރެއިން މަޝްހޫރުވެފައިވާ ނަމެކެވެ. "سُنَنُ النَّسَائِي" އޭ ބުނެވިއްޖެނަމަ އެއީ "الْمُجْتَبَى" އެވެ.

5. "الصَّحِيحُ": އަލްއިމާމް އައްޒަހަބީ ރަޙިމަހުﷲ "އަލްކާޝިފު" ގެ ކިޔުން ފޮތުގައި މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވެއެވެ. އަދި މިފަދައިން ވިދާޅުވެފައިވާ ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި އައްދާރަޤުޠުނީ (މ. 385ހ.) އާއި،

އަލްޙާކިމް (މ. 405ހ.) އާއި، އިބްނު ޢަދިއްޔު (މ. 365ހ.) އާއި، އަލްޚަޠީބު އަލްބަޣްދާދީ (މ. 463ހ.) ފަދަ ޢާލިމުން ވެއެވެ. ނަމަވެސް ޢާއްމުގޮތެއްގައި މިޢާލިމުން "ސުނަން" އޭ ވިދާޅުވެފައިވަނީ އަންނަސާއީގެ "ސުނަން އަލްކުބްރާ" އަށެވެ.

މުޢައްލިފު:

އަންނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲގެ ފުރިހަމަ ނަންފުޅަކީ އަޙްމަދު ބިން ޝުޢައިބް ބިން ޢަލީ ބިން ސިނާން ބިން ބަޙްރު އަލްޚުރާސާނީ އަންނަސާއީއެވެ. ކުންޏާއަކީ އަބޫ ޢަބްދުއްރަޙްމާނެވެ. އަންނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲ ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެކެވަޑައިގަތީ ހިޖްރައިން 215 ވަނަ އަހަރު ޚުރާސާނުގެ "ނަސާ" އޭ ކިޔުން ރަށަކަށެވެ. އެކަލޭގެފާނަށް "އަންނަސާއީ" ކިޔައިވަނީ މިރަށަށް ނިސްބަތްކޮށްގެންނެވެ. ބޮޑުވެވަޑައިގަތުމާއެކުގައި، އެރަށުގެ "ނަސާ" އާ ކިޔައިފައިވާ މުސްލިމުން އެރަށު ފަތުރަކުރި މީހުންނަށް ދިރާސަތު، އެރަށުގެ ޝައިޚުންނަށް ފިލާއި، ހަދީޘްތަކުގެ ނަޤުލުކުރުންތައް ޙާޞިލުކުރެއްވުމަށް ފަތުރުކުރެއްވިއެވެ. މިސަފަރުތަކުގެ ތެރޭގައި، ޝައިޚުންނަށް ފިލާއި، ހަދީޘްތަކުގެ ނަޤުލުކުރުންތަކާ ފަރާތުގައި ފަތުރުކުރެއްވިއެވެ. އަދިވެސް ޝާމާއި، މިޞްރާއި، ޙިޖާޒާއި، ޢިރާޤާއި، އެ ނޫންވެސް ތަންތަނަށް ދަތުރުކުރައްވައި އަސްނާ ކިޔަވައިދެއްވިއެވެ. އެކަލޭގެފާނު އަވަހާރަވެވަޑައިގަތީ ހިޖްރައިން 303 ވަނަ އަހަރު ފަލަސްޠީނުގައެވެ. 'ކުތުބުއްސިއްތާ' ގެ ނަމުން މަޝްހޫރުވެގެންވާ ފޮތްތައް ލިޔުއްވި ޢާލިމުންގެ ތެރެއިން އެންމެ ފަހުން އަވަހާރަވީ ޢާލިމަކީ އަންނަސާއީއެވެ. 'ކުތުބުއްސިއްތާ' ގެ ނަމުން މަޝްހޫރުވެގެންވާ ފޮތްތަކަކީ، ޞަޙީޙުލް ބުޚާރީ އާއި، ޞަޙީޙު މުސްލިމް އާއި، ސުނަން އަބޫދާވޫދާއި، ޖާމިޢުއް ތިރްމިޛީ އާއި، ސުނަން އަންނަސާއީއާއި، ސުނަން އިބްނުމާޖާ އެވެ.

އެކަލޭގެފާނު އިލްމު ޙާޞިލުކުރެއްވި ޝައިޚުންގެ ތެރޭގައި: ޤުތައިބާ ބިން ސަޢީދު އަލްބަޣްލާނީ (މ. 240ހ.)، މުޙައްމަދު ބިން ބައްޝާރު (މ. 252ހ.)، މުޙައްމަދު ބިން ޔަޙްޔާ އައްޛުހުލީ (މ. 252ހ.)، ފަދަ ޢާލިމުން ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ. ހަމައެކަނި މިޝައިޚުންގެ (ޝައިޚު: އަލްމުޢުޖަމު) އިމާމް އަންނަސާއީ ރިވާކުރައްވާފައިވާ 337 ޢާލިމުން ވެއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން އިލްމު ޙާޞިލުކުރެއްވި ޢާލިމުންގެ ތެރޭގައި: އަބޫ ޖަޢުފަރު އަލްޠަޙާވީ (މ. 321ހ.)، އަބޫބިޝްރު އައްދޫލާބީ (މ. 316ހ.)، އިބްނު ޙިއްބާން (މ. 354ހ.)، އައްޠަބަރާނީ (މ. 360ހ.)، އިބްނުއްސުންނީ (މ. 364ހ.) ފަދަ އިލްމުވެރިކަމުގައި ފުންނާޅުވުމުގެ ޢާލިމުން ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ.

"އަލްމުޢުޖަމް" ގެ ތެރޭގައި އަލްއިމާމް އަންނަސާއީ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: އައްސުނަން އަލްކުބްރާ، ޚަޞާއިޞު ޢަލީ، ޢަމަލުލް ޔައުމި ވައްލައިލާ، އަލްޖަރްޙު، ތަސްމިޔާ ފުޤަހާ އަލްއަމްޞާރު، ވަރޤަތާއި،

ފަޟާއިލުލް ޤުރްއާން، އަލްސުނަނުލްކުބްރާ ވަލްމުދައްލިސީން ފަދަ އެތައް ފޮތެއް ލިޔުއްވިއެވެ. الله ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އަންނަސާއީއަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށި!

ސުނަން އަންނަސާއީއަށް އަވަސް ނަޒަރެއް:

އިމާމް އަބޫދާވޫދު ރަޙިމަހުﷲ ފަދައިން އިމާމް އަންނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲގެ ޝަރުޢީ ޙުކުމްތަކާ ގުޅިފައިވަނީ އެކަށީގެންވާ ސުނަންތަކުގައި ފިޤްހީ ބާބުތަކުގެ ޙަދީޘްތައް ގެންނަވާފައިވެއެވެ. ބޮޑުބައި ޙަދީޘްތައް ޞަޙީޙުކަމުގައިވަނީ ޝަރުޠުގައި ނުކުތާއަށްވެއެވެ. ބައެއް ފަރާތްތަކުން ޙަދީޘްތަކުގެ ތަފާތު ރިވާޔަތްތަކާއި، ސަނަދު ޙަދީޘްއަކަން ބަޔާންކުރުމަށްޓަކައި ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

އަންނަސާއީ ރަޙިމަހުﷲ ސުނަން އާއި ސުނަނުލްކުބްރާ އަލްމުޖްތަބާގައިވެސް ފިޤްހީ ބާބުތަކުގެ މައްޗަށެވެ. މިގޮތުން ސުނަން އަންނަސާއީގެ ނަމުގައި މަޝްހޫރުވެފައިވާ ފޮތަކީ، އިމާމް އަންނަސާއީގެ ސުނަނުލްކުބްރާއިން އެކަށީގެން ހޮވާލެއްވުމަށްފަހު ބަޔާންކުރެއްވި ފޮތެވެ. ފޮތް ފެށިގެންވަނީ ކިތާބުއްޠަހާރާއިންނެވެ. އަދި ނިންމާލެއްވީ ކިތާބުލް އަޝްރިބާ އިންނެވެ. މިގޮތުން މުޅި ފޮތުގައި ފަންސާސް ބައިން ކިތާބު ގެންނަވާފައިވެއެވެ.

އިމާމް އަންނަސާއީ ރިވާޔަތް ކުރައްވާފައިވާ ޙަދީޘްތަކުން ނަގާ ފިޤްހީ ޙުކުމްގެ މައްސަލަ ބާބުތަކަށް ބަހާލައްވާފައިވެއެވެ. މިގޮތުން ޠަހާރަތާއި ސަލާތާއި ރޯދަ ފަދަ ޢިބާދާތްތަކާ ގުޅޭ ބާބުތަކާއި، ބާބުގެ ނަން ދެއްވާފައިވެއެވެ. ބާބުތަކުގައި އެއްވެސް ފަދަ ގުޅުމެއް އެކަށޭގޮތަށް އެއްވާ ބައި ސަނަދުއާއި ޙަދީޘް. އަދި، ދެން ސަނަދު ރިވާޔަތްތަކެވެ. އަދި ބައެއް ފަހަރު ސަނަދުގައި ވާ ރާވީންގެ ކަންބޮޑުވުން، ޙަދީޘުގެ ވަރަށް ދަށް ދަރަޖައިގެ ޙަދީޘް ބަޔާންކޮށްފައިވެއެވެ.

ކުރީން ދެންނެވުނު ފަދައިން، އިމާމް އަންނަސާއީގެ ޝަރުޠު ބޮޑުބައި ޙަދީޘުގެ ޞަޙީޙުކަމުގައިވަނީ ޝަރުޠުތައް ބަލައިގަތުމަށްވެއެވެ. އެކަމުގައި ބޮޑުބައި ޙަދީޘް، ބަސޫލު ޙަދީޘުގެ ވެއެވެ. ހަމައެކަނިވިޔަސް، ސަރީޙު ޙަދީޘް، މުންކަރު ޙަދީޘެއްވެއެވެ. ނަމަވެސް މިޙަދީޘް އެކަށީގެން ވަޒަންކުރެއްވުމަށްފަހުއެވެ. ނަމަވެސް އެފަދަ ޙަދީޘް ގެންނަވާފައިވަނީ އެ ޙަދީޘްތަކުގެ ޝަރުޙުކޮށް ވަޒަންކުރެއްވުމަށެވެ. ސުވާލަކީ ސުނަން އަންނަސާއީގައި މައުޟޫޢު ޙަދީޘް (އުފަދި، ރަސޫލާގެ މައްޗަށް ދޮގުހަދައިފާ ޙަދީޘް) ވާ ނުވޭތޯ؟

އިބްނުލްޖައުޒީ ރަޙިމަހުﷲ 'އަލްމައުޟޫޢާތު' ގެ ކިތާބުގައި، ސުނަން އަންނަސާއީގެ އެއްވެސް ޙަދީޘް މައުޟޫޢުކަން ބަޔާންކޮށްފައިވެއެވެ. އެއީ ޢަބްދުﷲ ބިން ޢަމްރު ރަޟިޔަﷲ ޢަންހުމާގެ ރިވާޔަތުން "ރަމަޟާނުގެ

ޖަޒާ" އާ ބަރަކާތުން އައިސްފައިވާ ހަދީޘެވެ.[1] ނަމަވެސް މިހަދީޘް ބާރުދޫ ހަދީޘްތައް ވާރިދުވެފައިވުމާއެކު، މިއީ މައުޟޫޢު ހަދީޘެއްކަން ދުރުވުން ޞައްޙަ ހަދީޘެއްކަމެވެ. މިފަދައިން "ޞަޙީޙުއް ނަސާއީ" ގައި ޝައިޚް އަލްއަލްބާނީ ހުކުމް ކުރައްވާފައިވެއެވެ. އެހެންކަމުން، ޚުލާޞާއަކީ ސުނަން އަންނަސާއީގައި މައުޟޫޢު ހަދީޘެއް ވާރިދުވެފައި ނުވެއެވެ.

ސުނަނުގެ އެހެން ޝުހުރަތާއަކާ ޞަޙީޙު (ޠަބަރީ، ސުނަން އައްތިރުމިޛީ، އިބްނު މާޖާ އާ އަދާ ޞަޙީޙު) ސުނަން އަންނަސާއީއަކީ، އެންމެ ގިނައިން ސަހަރަހަނާބޫ ހަދީޘްތަކެއް ވާރިދުވެފައިވާ ފޮތެވެ. އަދި އެންމެ ޟަޢީފު ހަދީޘްތައް މަދު، ބަލި ރާވީން އެންމެ މަދު ހަދީޘްތަކެވެ. ނަމަވެސް، ސުނަން އަންނަސާއީއަށްވުރެ ސުނަން އަބޫދާއޫދު ޚާއްސަވެފައިވާ ޤަބޫލުކަމުގައި ހަދީޘްތައް ގިނަކަމުގައި ބުނެއެވެ. އެހެނީ، ސުނަން އަންނަސާއީގެ ހަދީޘްތައް ގިނަނަމަވެސް، ތަކުރާރުވެފައިވާ ހަދީޘްތައް ނުލައި ބަލައިލިނަމަ ސުނަން އަބޫދާއޫދުގައި ހަދީޘްތައް ގިނައެވެ.

ސުނަން އަންނަސާއީގެ ބައެއް ޝަރަހަތައް:

1. ޒަހްރުއްރުބާ ޢަލަލްމުޖްތަބާ: ޖަލާލުއްދީން އައްސުޔޫޠީ (ވ. 911ހ.).

2. ޙާޝިޔަތުއް ސިންދީ ޢަލާ ސުނަން އަންނަސާއީ: އައްޝައިޚް އަބުލްޙަސަން އައްސިންދީ (ވ. 1138ހ.).

3. ޛަޚީރަތުލް ޢުޤްބާ ފީ ޝަރަޙިލްމުޖްތަބާ: މުޙައްމަދު ބިން ޢަލީ އާދަމް އަލްއިތިޔޫބީ. މިއީ ވަރަށް ފުޅާ ކާމިލުކުރެވިފައިވާ ވަރަށް ފުރިހަމަ ދިގު ޝަރަހައެކެވެ.

***

(1) ދުއީ 5669 ވަނަ ހަދީޘެވެ.

ސުނަން އިބްނިމާޖާ

ފޮތުގެ ނަން:

އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲ ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތް "އައްސުނަން" އަކީ ކުތުބުއްސިއްތާގެ އެންމެ ފަހު ފޮތެވެ. މުޙައްމަދު ބިން ޠާހިރު އަލްމަޤްދިސީ، (މަޝްހޫރު ނަމުންނަމަ އިބްނުލް ޤައިސަރާނީ) (ހ. 507ހ.) އާދަމަކަށް މިޒަމާނުގެ ތެރޭގައި ބެލެވޭތީން އައިސްފައިވަނީ އިމާމް މާލިކު ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 179ހ.) ލިޔުއްވާފައިވާ "އަލްމުވައްޠާ" އެވެ. ނަމަވެސް އިބްނު ޠާހިރު އަލްމަޤްދިސީ، އެކަށައަޅުއްވާ ފޮތް "ސުނަނު އިބްނިމާޖާ" ގައި އެންމެ ފުރަތަމަ އިމާމް މާލިކްގެ "އަލްމުވައްޠާ" ގެ ބަދަލުގައި، އިބްނުމާޖާގެ "އައްސުނަން" ޖެއްސެވިއެވެ. މިއަށްފަހު، ވަޒީރުގެ އެންމެ އަބުއްސަޢާދާތު އިބްނުލް އަޘީރު ރަޙިމަހުﷲ (ހ. 600ހ.) އެކަށައަޅުއްވި ފޮތް "އަލްޖާމިޢު ފީ އަސާނީދިއްޞިޙާޙި" ގައި އިބްނު ޠާހިރުއަށް ތަބާވެވަޑައިގެން ސުނަން އިބްނިމާޖާ ހިމަނުއްވާފައިވާކަމުގައި ބެލެވިއެވެ. އެއަށްފަހު އެހެން ބައެއް ޢާލިމުން ފޮތެއް ލިޔުއްވި އެންމެ ބޮޑުބަޔަކު ކުތުބުއްސިއްތާގެ ސަބަބުން ހިމަނުއްވި ބޮޑު ޢާލިމުން ވެސް، އިމާމް މާލިކުގެ މުވައްޠާ ލިޔުއްވި ކުތުބުއްސިއްތާގެ ސަބަބުން ބައެއް ޢާލިމުން ފޮތް ތަކެއް ވެއެވެ. އެކަކީ ޤާނޫނެއް ހަދައިގެން، އަދި ބައިތައް ހިމެނުނުކަމުގައި މަޝްހޫރުވެފައިވެއެވެ. އެހެންކަމުން، އެކަކީގެފުން "އަލްމުވައްޠާ" ގައި ގެންނަވާފައިވާ ހަދީޘްތަކަކީ ސަޙީޙް ބުޚާރީ އާއި، ސަޙީޙް މުސްލިމް އާއި، ސުނަން އަބޫދާއޫދު އާއި، ޖާމިޢުއްތިރްމިޛީ އާއި، ސުނަން އައްނަސާއީގައި ހިމެނިފައިވާ ހަދީޘްތަކެއްކަމުން، މިގޮތުން ބަލާއިރު "އަލްމުވައްޠާ" އަށްވުރެ "ސުނަން އިބްނިމާޖާ"ގެ ފައިދާ ބޮޑުވެއެވެ.

"އައްސުނަން" މިނަން ހަދީޘް އިލްމުވެރިންގެ އަތްމަތީގައި ބޮޑަށް ޝުހުރަތްލިބިގެންވަނީ "ސުނަން އިބްނިމާޖާ" ގެ ނަމުގައި އިސްތިޢުމާލުކޮށްގެންނެވެ.

މުޤައްދިމާ:

އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲގެ ފުރިހަމަ ނަމަކީ މުޙައްމަދު ބިން ޔަޒީދު ބިން ޢަބްދުﷲ ބިން މާޖާ އަލްޤަޒްވީނީ އެވެ. ކުންޔާއަކީ އަބޫ ޢަބްދުﷲ އެވެ. ދުނިޔޭގެ އަލިކަން ދެއްކެވީ ހިޖުރައިގެ ހިޖުރައިން 209 ވަނަ އަހަރުއެވެ. އަދި އަވަހާރަވެވަޑައިގަތީ ހިޖުރައިން 273 ވަނަ އަހަރުއެވެ.

އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲ ވަރަށް ގިނަ އިލްމުވެރިންގެ އަރިހުން ޙަދީޘް ޙާޞިލުކުރެއްވިއެވެ. އެކަކަށްގޮތުގައި ޙަދީޘް ޙާޞިލުކުރެއްވި ބޭކަލުންގެ ތެރޭގައި: އަބޫ ބަކުރު މުޙައްމަދު އައްޝައިބާނީ (ހ. 235ހ.)،

އަޙްމަދު ބިން ޙަންބަލު (އ. 241ހ.)، އަބޫބަކުރު ބިން އަބީ ޝައިބާ (އ. 235ހ.)، އުސްމާން ބިން އަބީ ޝައިބާ (އ. 239ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ އެތައް އިލްމުވެރިންނެއް ހިމެނެއެވެ. އެކަލޭގެފާނުގެ ކިބައިން އިލްމު ދަސްކޮށްދެއްވި ޝާގިރުދުންގެ ތެރޭގައި: މުޙައްމަދު ބިން އީސާ އައްސައްފާރު (އ. 307ހ.)، އަބޫލް ޙަސަން ޢަލީ ބިން އިބްރާހީމް އަލްޤައްޠާނު (އ. 345ހ.)، ސުލައިމާން ބިން ޔަޒީދު އަލްޤަޒްވީނީ (އ. 339ހ.) ރަޙިމަހުމުﷲ ފަދަ ޝާގިރުދުންނެއް ހިމެނިވަޑައިގަންނަވައެވެ.

އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲ ސުނަނުގެ އިތުރަށް ލިޔުއްވާފައިވާ ފޮތްތަކުގެ ތެރޭގައި: އައްތަފްސީރު، އައްތާރީޚް ހިމެނެއެވެ. ﷲ ސުބްޙާނަހޫ ވަތަޢާލާ އިބްނުމާޖާއަށް ރަޙްމަތް ލައްވާށި!

ސުނަން އިބްނިމާޖާއަށް އަވަސް ނަޒަރެއް:

އެހެންވެސް ސުނަން ފޮތްތަކާ އެއްގޮތަށް އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲ ވެސް އެކަލޭގެފާނުގެ ފޮތް "އައްސުނަން" ފިޤްހީ ބާބުތަކަށް ބަހާލައްވައި އަތުރުއްވާފައެވެ. މިގޮތުން މިފޮތް ތަޙްޤީޤުކުރެއްވި މުޙައްމަދު ފުއާދު ޢަބްދުލްބާޤީ (އ. 1388ހ.) ރަޙިމަހުﷲ ވިދާޅުވެފައިވާ ގޮތުގައި، ސުނަން އިބްނިމާޖާގައި 4341 ޙަދީޘެއްވެއެވެ. އަދި އެފޮތުގައި ހިމެނޭ 37 ކިތާބުގެ މައްޗަކަށެވެ. އަދި ކުތުބުއްސިއްތާގެ ފަސްފޮތުގައި ރިވާވެގެންނުވާ 1339 ޙަދީޘް މިފޮތުގައިވެއެވެ.

ސުނަން އިބްނިމާޖާގައި، އިބްނުމާޖާ އާ ރަސޫލުﷲ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމާ ދެމެދު 3 ރާވީން އުޅުއްވިގެންވާ ފަސް ޙަދީޘެއްވެއެވެ. ފޮތް ލިޔުއްވި މުޞައްނިފާއި ރަސޫލާ ޞައްލައްލާހު ޢަލައިހި ވަސައްލަމާ ދެމެދު ރާވީން މަދުވުމަކީ ޙަދީޘަށް ލިބޭ އިތުރު ފުރިހަމަކަމެކެވެ. ޙަދީޘް އިލްމުވެރިން ދިރާސާކުރާއިރު ޙަދީޘް ޘުލާޘިއްޔާތު ކަމުގައި ތަޢުރީފުކުރައްވާ ބޭނުންކުރާ ލަފުޒަކީ ތިންރާވީންގެ މިފަދަ ޙަދީޘްތަކަށް ޘުލާޘިއްޔާތު ކިޔައެވެ.
އިބްނުމާޖާ ރަޙިމަހުﷲ ގެންނަވާފައިވާ މިފަދަ ޙަދީޘްތަކުގެ ގޮތުގައިވާ ރިވާކުރައްވާފައިވަނީ އަނަސް ބިން މާލިކްގެ ފަރާތުން ކަޘީރު ބިން ސުލައިމް، ކަޘީރު ބިން ސުލައިމްގެ ރިވާޔަތުން ޖުބާރާ ބިން މުޣައްލިސް، އިބްނުމާޖާ ރިވާކުރައްވާފައިވާ ޖުބާރާ ބިން މުޣައްލިސްގެ ރިވާޔަތުންނެވެ. އެހެންކަމުން، އިބްނުމާޖާއާ ރަސޫލާއާ ދެމެދުގައި ވާނީ ޖުބާރާ ބިން މުޣައްލިސް އާއި ކަޘީރު ބިން ސުލައިމް އާއި އަނަސްގެފާނެވެ. އެފަސްހަދީޘްގެ ނަންބަރަކީ (3310)، (3356)، (3357)، (3479)، (4292) މިފަސް ހަދީޘެވެ. ނަމަވެސް މިފަސް ހަދީޘްގެ ސަނަދު ޟަޢީފެވެ. ޖުބާރާ ބިން މުޣައްލިސް އާއި ކަޘީރު ބިން ސުލައިމް އަކީ ޟަޢީފު ރާވީންނެވެ. އެހެންކަމުން، ސުނަން އިބްނިމާޖާގައި 3 ރާވީން އުޅުއްވިގެންވާ ޞައްޙަ އެއްވެސް ސަނަދެއް ނުވެއެވެ.

ސުނަން އިބްނިމާޖާގެ ބައެއް ޝަރަހަތައް:

1. ޝަރަހު އިބްނިމާޖާ: ޢަލާއުއްދީން މުޣުލްޠާއީ (ވ. 762ހ.).
2. ޝަރަހު އިބްނި ރަޖަބު އަލްޙަންބަލީ: އިބްނު ރަޖަބު އަލްޙަންބަލީ (ވ. 795ހ.).
3. ޝަރަހު ސުނަން އިބްނިމާޖާ: އަބުލްޙަސަން އައްސިންދީ (ވ. 1138ހ.).

***

وَفِي الخِتَامِ أَسْأَلُ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُوَفِّقَنَا جَمِيْعًا لِمَا فِيهِ رِضَاهُ، وَأَنْ يُوَفِّقَنَا لِتَحْصِيلِ الْعِلْمِ النَّافِعِ وَالْعَمَلِ بِهِ، إِنَّهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَى جَوَادٌ كَرِيْمٌ، وَصَلَّى الله وَسَلَّمَ وَبَارِك عَلَى عَبْدِهِ وَرَسُوْلِهِ مُحَمَّدٍ، وَعَلَى آلِهِ وَصَحْبِهِ أَجْمَعِيْن.

***

މަރުޖިޢުތައް

1. المنهاج شرح صحيح مسلم ين الحجّاج: محي الدين النووي، تحقيق: الشيخ خليل مأمون شيحا، دار المعرفة، بيروت، لبنان، الطبعة الثانية عشر، 1427هـ.

2. هدي الساري مقدمة فتح الباري: أحمد بن علي بن حجر العسقلاني، دار السلام، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، 1421هـ.

3. تدريب الراوي في شرح تقريب النواوي: جلال الدين السيوطي، تحقيق: أبو معاذ طارق بن عوض الله، دار العاصمة، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الأولى، 1424هـ.

4. مصطلح الحديث: محمد بن صالح العثيمين، دار ابن الجوزي، الرياض، المملكة العربية السعودية، طبعة العام الهجري 1430هـ.

5. تدوين السنة النبوية: محمد بن مطر الزهراني، مكتبة دار المنهاج، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية، 1428هـ.

6. عشرون حديثا من صحيح البخاري دراسة أسانيدها وشرح متونها: كتب ورسائل عبدالمحسن بن حمد العباد البدر: عبدالمحسن بن حمد العباد البدر، دار التوحيد للنشر، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية، 1428هـ.

7. كيف نستفيد من الكتب الحديثية الستة: كتب ورسائل عبدالمحسن بن حمد العباد البدر: عبدالمحسن بن حمد العباد البدر، دار التوحيد للنشر، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية، 1428هـ.

8. الأعلام المحدثين ومآثرهم العلمية:

9. معجم مصطلحات الحديث ولطائف الأسانيد: محمد ضياء الرحمن الأعظمي، أضواء السلف، الرياض، المملكة العربية السعودية، الطبعة الثانية، 1425هـ.

***

ފިހުރިސްތު

މުޤައްދިމާ 2

ސަޙީޙުލް ބުޚާރީ 5

ސަޙީޙު މުސްލިމް 12

ސުނަން އަބީ ދާވޫދު 17

ޖާމިޢުއް ތިރުމިޛީ 21

ސުނަން އަންނަސާއީ 28

ސުނަން އިބްނިމާޖާ 32

މަރުޖިއުތައް 35

ފިހުރިސްތު 36